

אגף ייעוץ לקשיש

המוסד לביטוח לאומי

הגיון לחדש

עיתון לאנשים מתחדשים

גיליון מס' 9 • מארס 2011

**תמיכה חברתית
ומשפחתית
בחברות
מסורתיות**
[14]

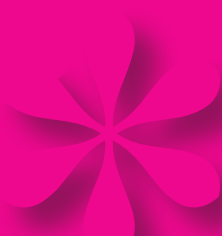
**ישן מפני חדש
תוציאו? על שתי
תרבויות של
זיקנה בקולנוע**
[17]

מדור רפואי
**גולדה מאיר!
חולי האלצהיימר
זוכרים אותך**
[2]

**תרבות וזיקנה -
מה הן עושות
זו לזו?**
[4]

**קינת נשים -
גשר מעל פני
הזיקנה**
[7]

**המסע הגדול -
הזדקנות של
יוצאי אתיופיה**
[10]

מדור רפואי

גולדה מאיר - חולי האלצהיימר זוכרים אותך!

פרופ' יעקב גינדין

"בן כמה אתה?" שאלתי את האיש החביב בכסא שמנגד.

"אני? אני בן שמונים ושתיים." ענה מוריס. "ואיזו שנה עכשיו?" שאלתי.

הביט באשתו, "אלף תשע מאות ומשהו..." היסס. ואז אמר, "1976", וחייך בסיפוק.

השנה 2011 במרפאתי, בישראל, ובחוף מטפטים על בתי תל אביב גשמים ראשונים. מוריס בא עם בתו ועם אשתו, בגלל ששוכח ואינו מתמצא.

"הוא מבלבל אפילו בין הנכדים, ולוקח תרופות פעמיים במקום פעם, או שוכח בכלל... וגם לא תמיד, לפעמים, הוא מתבלבל בבניין, ועולה עוד קומה במעלית." כך מסרה רעייתו. בחדש שעבר שלחה אותו אשתו להשליך את הזבל, והוא הגיע עם השקית לקופת חולים. שכח להשליך.

הבדיקה בה אני משתמש להערכת מידת הירידה המנטלית-אינטלקטואלית, קרויה על שם חוקר אמריקני "פולשטיין" - המבחן הזעיר להערכת המצב המנטלי, ה-MMSE. היא כוללת סדרה של שאלות מובנות שהתשובות עליהן יוצרות מדד להערכת התפקוד הקוגניטיבי. מירב הנקודות שצובר האדם הבריא הוא 30, וכל מה שמצליח חולה לצבור הוא ניקוד של "היכולות הקוגניטיביות" ששרדו בירידה.

ציון 24 (מתוך 30) הוא הגבול התחתון של הטווח המקובל כנורמאלי. באוכלוסיה הכללית משכילים משיגים תוצאות מעט יותר טובות מדלי ההשכלה, למערביים קל במעט מהמזרחיים (הגורם המטעה של התרבות).

מוריס השיג במבחן תוצאה של 15 (מתוך 30) והוגדר דמנטי בחומרה בינונית.

פרופ' יעקב גינדין, החוג לגרונטולוגיה הפקולטה למדעי הבריאות והרוחה באוניברסיטת חיפה

"מוריס", שאלתי, "כמה זה מאה פחות שבע?" "מאה?" תהה, "פחות כמה? שבע אמרת?" חשב וחשב, ואמר 93, ולפי תגובתי חייך בניצחון.

"1-93 פחות?" הקשיתי.

מוריס חשב, הפך והפך בה, וענה בהיסוס: "84".

את שרטוט השעון עבר בשלום (מבחן להערכה קוגניטיבית בו מתבקש האדם לצייר שעון).

בהתמצאות בנעשה בארץ, שואלים באמריקה: "מי נשיא ארה"ב? מי המושל? מי זכה ב-NBA?"

אני נוהג לשאול: "מי ראש הממשלה? מי הנשיא בישראל? האם הייתה אישה ראש ממשלה בישראל?" גם: "האם רצחו אי-פעם בישראל ראש ממשלה?"

לאולמרט היו בעיות לאורך הקדנציה כולה, לביני - לא היו בעיות ביותר ממחצית הנשאלים.

עדות המזרח לרוב השיבו מיד כשהם מוסיפים "שלנו", או מחייכים. את אהוד ברק לא זכרו רבים, משכילים הבחינו בו מעבר לערפילי המחלה. מוריס ענה: "גולדה מאיר - כמובן".

התשובה היא נכונה, וכמו במקרים רבים נאמרה בחיך ניצחון, ובשליפה מהירה. חולים זוכרים היטב את גולדה גם מעומק האלצהיימר. גברים ונשים, מזרחיים ואשכנזים, חילוניים ומסורתיים, רובם מעניקים לגולדה מאיר אות והנצחה בתודעה הלאומית, גם בהיטשטש קוויה. את

מבחן ההישרדות הקשה הזה של הפוליטיקאים הישראלים עברה גולדה בקלות. נשיאנו המכהן שמעון פרס, גם הוא לא רע בזיכרון החולים. לא כולם מצליחים עם פרס, אך אם הצליח לשרוד במוח הדועך של הדמנטי, מופיעים במהלך הבדיקה גם גילויים ברורים של חיבה מפורשת.

זיכרו מדינאים, גם הרייטינג של חולי האלצהיימר הוא מדד למורשת שהותרתם בלכתכם. ●

הגיון החדש

מו"ל

אגף ייעוץ לקשיש - המוסד לביטוח לאומי

עורכת

ניצה אייל - פסיכולוגית וחוקרת זיקנה

חברי מערכת

ורה שלום - מנהלת אגף ייעוץ לקשיש, המוסד לביטוח לאומי
דפנה כהן - סגנית מנהלת אגף ייעוץ לקשיש, המוסד לביטוח לאומי
רפאלה גינגר - מנהלת תחום ייעוץ לקשיש סניף עפולה, המוסד לביטוח לאומי
גדי פורת

עריכה והפקה

דורות - לקידום אוכלוסיה מבוגרת

עיצוב גרפי

אפי אליסי

כתובת להחזרות דברי דואר

ת"ד 20222 תל אביב 61201

כתובת המערכת

ת"ד 1417 כפר סבא. טל 09-7658088
פקס 09-7662661
דואר אלקטרוני: gilhadash@gmail.com

שלום רב,

ב עידן של גלובליזציה מצטמצמת ביותר משמעותם של הגבולות המדיניים. התקשורת חוצה גבולות ובני האדם מתנייעים ממדינה למדינה וממקום למקום מסיבות שונות, כך שלפעמים נדמה כי העולם גובר על השונות התרבותית ומשלים איתה ... אבל לא.

אוכלוסיית האנשים הזקנים בישראל מורכבת ברובה מעולים לשעבר, מצפון אפריקה ומאסיה, ממזרח אירופה וממערבה ומשאר היבשות. זהו מפגש בין תרבותי ענק הנבדל מאד משאר מדינות העולם בזכות שותפות הגורל של העם היהודי. יותר מ-150,000 אנשים זקנים עלו לישראל מתחילת שנות התשעים, עולים מברית המועצות לשעבר, עולים מאתיופיה, מדרום אמריקה ומצרפת. הם מהווים יותר מחמישית הזקנים החיים בישראל. העולים דוברי שפות שונות, הרגליהם ואורח חייהם נגזרים מהתרבויות מהן הם מגיעים, צלילי השפה החדשה זרים להם, סדר עולמם משתנה, מעמדם הקודם אובד וזהות חדשה עדיין אין. לכל אלה ולגורמים רבים נוספים השפעה עצומה על רגשותיהם ועל תחושת ביטחונם האישי, על כבודם העצמי ועל מידת שייכותם לחברה.

בחברה רב-תרבותית כשלנו ההתמודדות של אנשים זקנים עם השינויים והמעברים הנכפים עליהם בשלב זה בחייהם, קשה יותר. גם הזקנים בחברה הערבית בישראל נמצאים בתהליכי מעבר מחברה מסורתית לחברה מודרנית, דבר המשפיע על אופן הזדקנותם והקשיים העומדים בפניהם.

הנושא המרכזי בו בחרנו לעסוק בעיתון זה נולד מתוך הדילמות היומיומיות המעסיקות את אנשי המקצוע העוסקים בפרקטיקת הזיקנה. בשירות הייעוץ לקשיש, ההתמודדות עם נושא הרב-תרבותיות הן ברמה האישית והן ברמה הקהילתית, הוא לחם חוקינו, נושא אשר היווה לפני כארבעים שנה את הבסיס להקמת השירות.

המתנדבים העובדים בשירות הייעוץ לקשיש מייצגים את כל קשת האנשים הזקנים בחברה המסתייעים בנו ובשירותינו לצורך מיצוי זכויותיהם במוסד לביטוח לאומי, במוסדות ובשירותים השונים בקהילה. מתנדבים נפלאים אלה, אשר גם הם גמלאים, מגיעים מתרבויות שונות ודוברי שפות שונות, מהווים מעין גשר בין הממסד לבין הזקנים השונים.

מדינת ישראל שותפה למחקרים שונים בתחום הזיקנה הנערכים באירופה ובעולם. לצד חלק מהממצאים האוניברסאליים, עולים גם ממצאים ייחודיים על רקע ההרכב התרבותי והמבנה החברתי והמשפחתי המיוחדים בישראל, כדוגמת "תחושת הבדידות" עליה מצהירים יותר מ-20% מהאנשים הזקנים בחברה הישראלית. זו תחושה קשה ומכבידה אשר מקורה בשינויים המתרחשים בחייו של האדם הזקן, בתרבות ובמבנה החברתי המאפיינים אותנו כחברה ישראלית ובמעברים הקשורים לתפקידים המשפחתיים ולתכיפות המפגשים עם בני המשפחה והסביבה החברתית. תהליכי שינוי ומעברים אלו, גורעים מתחושת האינטימיות והמעורבות אליה היה רגיל בעבר.

תחזוקת הקשרים המשפחתיים והחברתיים כגון ההתקשרות הטלפונית, האירוח והנסיעות אל בני משפחה וחברים, כרוכים לרוב בהוצאה כספית מכבידה, המהווה לעיתים חלק עיקרי בשיקול משמעותי לגבי קיום קשרים חברתיים ומשפחתיים. בהיעדר משאבים כלכליים, מצטמצמים גם קשריו המשפחתיים והחברתיים של האדם הזקן.

לאור התהליכים החברתיים-תרבותיים הדינמיים המתרחשים בזיקנה בישראל, הגשת הסיוע ומתן השירותים לאוכלוסיית הזקנים מחייבים התאמות תמידיות ושונות במטרה לחבר בין הזכויות החוקיות והחברתיות לבין המענים לצרכים הקיומיים של האנשים הזקנים. השיקולים לצריכת השירותים הם אישיים אך בעיקר תרבותיים, כמותם גם מידת האימוץ שנותן הפרט בממסד ובסביבה נותנת השירותים.

שירות הייעוץ לקשיש רוקם לאורך כל שנות קיומו שירותים ומענים המחברים בין הצרכים הייחודיים והרגישים של האדם הזקן לבין הזכויות החוקיות המתלוות אליהם אשר יוצרות את תחושת הניכור והבידול החברתי.

בחוברת זו אנו שמחים לפרוש בפניכם הקוראים זוויות שונות המתייחסות לנושא הרב תרבותיות בזיקנה ובחברה הישראלית, המעשירות עבורנו את התמונה ומרחיבות את הידע ומשמעותו. ●

**קריאה מהנה,
ורה שלום**

מנהלת אגף הייעוץ לקשיש, המוסד לביטוח לאומי

תרבות וזיקנה מה הן עושות זו כלזו?

פרופ' חיים חזן

גורלו של הזקן הן אותו והן את סביבתו. כל שנתר לאלה לעשות הוא לדאוג לצרכיו ההישרדותיים של האדם ולהתרכז בעבודת ההווה של תחזוקת היומיום ונטירת סיכונים. הזקן הופך, בכוח היצמדותו כביכול לבית גידולו התרבותי לשומר חותם של מורשת ומסורת שליחן נס זה מכבר, ומידת השייכות שלהן לעידן העכשווי רב הפניות והתהפכות מוטלת בספק. מכל מקום אין בה כדי להיות משאב בעל ערך והשפעה ביחסיו של הזקן עם הסובבים אותו. נהפוך הוא, הזיקנה מתוארת כסרח עודף של תרבות אחרת שעבר זמנה ופג תוקפה, כמחוז אין חפץ בו ששפתו, אורחותיו והליכותיו אין להם ולא כלום עם הווייתם הדינאמית והתוססת של חיי החומר והרוח בני ימינו.

דימוי זיקנה עתיר עוצמה זה מטיל עוגן בלא מעט גישות מחקריות הגורסות את יציבותו וחוסנו של גרעין העבר כאבן הראשה של זהותו של האדם. ואכן, חוקרי זיקנה, שביקשו להבין התנהגותם של זקנים לנוכח שינויים הרי גורל בחייהם כגון שכול,

גידולו אחראים להווה של חיינו. כך הופכת דמותו של הזקן המתרפק על עברו והמבוסס בזיכרונותיו לסמל מפתח בהצגתה וייצוגה של ההזדקנות כשבויה בכלוב הברזל של תרבות עבר מאובנת, הנותרת בקיבעונה על אף סערת התמורות הקיומיות הפוקדת אנשים בערוב ימיהם. ברור שתפיסה חברתית מעין זו משמשת בידי האוחזים בה כמכשיר יעיל לפיקוח על הזיקנה כשלב חיים תלוי תרבות, שמהלכיו וצביונו צפויים והרשות אינה נתונה לזקן להטות את מסלולו. זאת ועוד, ראייה כזו של הזיקנה משחררת מאחריות על

המעמד התרבותי הגבולי של הזיקנה מתבטא ביחס הדו-ערכי המופנה תדיר כלפי זקנים; מחד גיסא אימת המוות המלווה בחרדת ההזדקנות, ומאידך גיסא תערובת של כבוד, חמלה וסעד

כל-יכולה, נוכחת בכל זמן ומקום, ויחד עם זאת חמקמקה, עמומה ושברירית, התרבות חובקת כל, ובתורת שכזו ההידרשות אליה ואל משמעותה כמעט מתבקשת בהקשרים של מהלך החיים בכלל והזיקנה בפרט. כך למשל, נוח וקל לייחס לזקנים אמונות, דעות ועמדות בענייני השעה, בנושאי משפחה או בקביעת העדפות טעם וסגנון למוצאם התרבותי ולנטיותיהם הנרכשות מאז ומעולם, קרי לתרבותם.

כך הופכת התרבות, כפי שעושים בה שימוש אלה המבקשים להסביר באמצעותה מציאות כלשהי, לסוג של גזרת גורל מיתית השולטת ללא מצרים בחיי אדם, והופכת בכך את האדם לגיבור טראגי במחזה שלא הוא כתב ולא הוא ביים. לעת זיקנה ושקיעה מתארך צילה של התרבות ומאפיל כמעט כליל על תפיסת החברה את הזקן כמי שעברו וקרקע

פרופ' חיים חזן, פרופסור לאנתרופולוגיה חברתית באוניברסיטת תל אביב

מחלה, עקירה ממקום מגורים, פרישה מעבודה, פגיעה בתפקוד פיזי ומנטאלי ותמורות במראה החיצוני, הניחו קיומו של פער הולך ומתרחב בין פנימיותו של האדם הזקן, שאינה אלא פרי תרבותו המקורית, לבין סממנים חיצוניים של התנהגותו, המעידים על אימוצן של ציפיות המיוחסות לזיקנה ולתרבותה הייחודית, כסגנון לבוש, צורת דיבור ומחוות גופניות האופייניים לזקנים. מכאן, שתוכו של הזקן אינו כבדו, ומה שרואות עינינו במופעה הגלויים של הזיקנה אינו ראוי למה שמתחולל בנפשו של הזקן, ואינו תוצאה של רצונותיו ומאוויו. מראית עין זו של הזיקנה היא היפוכה של תרבות ה"דוגרי" הישראלית המבוססת על הישירות המיוחסת לצבר המיתולוגי, שפיו וליבו שווים. הניתוק שמניח המחקר בין העצמי הפנימי לזה החיצוני הביא כמה חוקרי זיקנה דווקא להבנת האפשרויות הגלומות במצב זה. אם אכן זקנים מאולצים, ועקב כך אף מסוגלים להפריד בין תשתית הזהות התרבותית שלהם, כפי שהסכימו אליה, לבין התנהלותם האנוסה בפועל, הרי הם אף ערוכים להשתחרר ממסורותיהם של קודים התנהגותיים של לבוש, מראה והפגנה עצמאית של רגשות ומחשבות. כך עשויה קללת ההפרדה מכורח בין פנים לחוץ להפוך לברכת ההתנערות מרצון מכבלי החברה כדי לתת דרור להתנהגויות הנחשבות ללא נורמטיביות. "נשף המסכות" של הזיקנה, כפי שמכונה מצב זה בספרות המחקרית, מתיר למשתתפיו לנהוג כצעירים מהם ולעטות על עצמם תחפושות של גילאים ואף מינים אחרים כאוות נפשם, ובלא לשלם על כך מחיר חברתי משמעותי, שהרי זקנים הם ואין נפקא מינה כיצד ינהגו. מה שבתנאים אחרים עלול היה להתפרש כהתרסה ואף כמרי כנגד הסדר החברתי, במקרה של התנהגות זקנים דווקאית, אינו אלא בבחינת עדות נוספת

חיים ללא תרבות אינם קרויים חיים, השאלה היא באיזו תרבות עסקינן. האם בכזו הכופה עצמה ללא פשרות על היחיד, מבטלת את עצמותו ומוחקת את ישותו, או בכזו שהיא פרי יצירתו של האדם הרוותם אותה לרצונותיו ולצרכיו על פי הזמן, המקום והמצב

לאחרות ולזרות מובנות הנגזרות מעצם הווייתה של הזיקנה כמדדה על סיפוי של התרבותי-נורמטיבי. זו אכן מוכלת בתרבות ומודרת ממנה בעת ובעונה אחת. מעמד תרבותי גבולי זה של הזיקנה מתבטא ביחס הדו-ערכי המופנה תדיר כלפי זקנים; מחד גיסא אימת המוות המלווה בחרדת ההזדקנות, ומאידך גיסא תערוכות של כבוד, חמלה וסעד. כך מוצבת הזיקנה על קרקע תרבותית רעועה של אחיזה בקרנות המזבח המורגלות שלה תוך התנתקות והפרדה ממנה, על פי ההקשר, המצב והסביבה בהם מצויים זקנים. התרבות, אם כן, אינה רק חרב פיפיות של יחס משתנה ולא יציב כלפי זקנים, אלא אף חרב מתהפכת העלולה לקרוע אותם ממנה בהרחקה למוסדות, בשלילת תפקידים חברתיים ובדחיקת רגליהם ממעורבות משפחתית וקהילתית. זקנים, כאמור, יודעים לעתים להוציא מתוק מעז ולנצל את האחיזה המתרופפת הזו בתרבות על מנת להתפרק ממטעניה ההופכים למכבידים ומעיקים, ולהשיג בכך תחושת שחרור מכבליה. זאת בנוסף להתאמה לצרכיהם ולעולמם, שאינם כפופים יותר לכלליה, גבולותיה ומגבלותיה של העריצות התרבותית. למהלך זה של השלת התרבות וההתפרקות מעולה על ידי זקנים יוקדשו הדברים הבאים.

בחברות בהן תוחלת החיים קצרה, ואדם נפטר מן העולם בעודו פעיל ומעורה מקדים כליון הגוף את ההסתלקות החברתית, כך שלא מתעוררת בעיה של פער הנבעה ביניהם. אלה מבין הזקנים שאתרע מזלם להאריך ימים מעבר לתפקידם החברתי מואצים על ידי סביבתם החברתית לסיים את חייהם, אם מיוזמתם, כמו בקרב האיניואיט ("אסקימוסים"), נשים יפניות בעבר ועוד, או על ידי החשת מותם באמצעות משפחתם הנוטשת אותם או אף מוציאה אותם להורג. הכבוד והיקר שאנו מייחסים לעתים למעמדו של הזקן בחברות מסורתיות הם נחלתם של חברות מעטות, חקלאיות בעיקר, ובעלות עודפים כלכליים המאפשרים תמיכה בחסרי ישע שאינם תורמים לרווחת הכלל. בחברה מודרנית-מתועשת המצב מתהפך וזקנים רבים מוצאים את עצמם ללא תפקידים חברתיים, נטולי כוח ומשוללי דעה גם כאשר דעתם צלולה. החלל הנפער בין סיומם הביולוגי של החיים ההולך ומתרחק בשנים לבין סיומם החברתי המתרגש, אמנם בהדרגה, זמן רב לפני כן. החברה הצרכנית בת-ימינו מאפשרת המשך של אורח חיים וסגנון פעילות שאנשים היו מורגלים אליהם בלא שיידרשו ליצרנות. דא עקא, שברבות הימים, ועם הירידה הבלתי נמנעת בתפקוד, גוברת ההדרה התרבותית על מראית העין של ההיאחזות בדפוסי צריכה נחשקים של גיל הביניים עתיר העוצמה. כך הופכת התחינה-תפילה: "אל תשליכני לעת זיקנה" מבקשה לטיפול ודאגה של סיפוק צרכים קיומיים להתרעה מפני הרחקה מן הזרם המרכזי של התרבות אל שוליו ולבסוף אף ממנו והלאה. ניתוח זה של הזיקה בין אדם לתרבותו מעניק לאחרונה כוח מצמית וכמעט אבסולוטי בקביעת מהלך חייו של אדם ובחריצת גורלו. זוהי מעין מפת דרכים שכל סטייה משביליה המסומנים אחת דתה להסתתים

בתעייה ובאובדן דרך. אלא שהמציאות טופחת על פני ראיית מציאות זו, ודווקא לעת זיקנה היא מציעה, כפי שטענו קודם לכן, אפשרות לניהול עצמאי, רצוני וחופשי של הדיאלוג המתמיד עם התרבות.

המקרה שידגים זאת מבוסס על מחקר שנערך ביפו על זקנים יהודים וערבים שהסכימו לספר על קורותיהם בעיר שהייתה אדמת מריבה בין שני עמים, ידעה מלחמות, הגירה ועקירה, פליטות והתיישבות. לשון אחר, זירת עימות שרגשות לאומיים עזים וסוערים רחשו, ועדיין רוחשים בה, ואמורים לתקוע טריז בין יושביה. אפשר היה לחשוב שאלה שחוו על בשרם ועל בשר יקיריהם את חלומותיה, מוראותיה ותוצאותיה של הלאומיות וספיחיה יראו בה מקור לא אכזב לזהות עצמית ומגדירה נאמנה ליחסים בינם לבין בני הלאום האחר. זאת ועוד, סביר לשער, שעם הידלדלות מאחזי הזהות האחרים כגון משפחה וקהילה, יבקשו זקנים לתחזק ולחזק את מה שנותר להם מתחושת השייכות לכלל, קרי הרגש הלאומי. יתרה מזאת, מחקרים אחרים אכן הראו שטיפוח הזיקה לקולקטיבי גובר לעת זיקנה כאמצעי לקדם את פני המוות האישי הקרב על ידי הזדהות עם ישות הנתפסת כנצחית והנוסכת באדם תחושה של מעין אלמוות סמלי, שמשמעותו המשכיות בין-דורית שאינה נפסקת. רצפים מיתיים אלה עומדים בתשתיתן של דתות לא מעטות בהן מקובל פולחן אבות המשייך את המאמין לזמן נצחי, נוסח: "בימים ההם בזמן הזה". היהדות, הנצרות והאסלאם אינן יוצאות דופן וגם הן מציעות לנוהים אחריהן ייחוס אבות ופולחן אבות לצד גאולה מן המוות הפיזי בגן עדן או בגיהנום. יש אומרים שהתרבות והדת בכללה, היא הדרך האנושית להתמודדות עם המוות באמצעות ההבטחה לחיים שלאחר החיים.

זקנים יודעים לעתים להוציא מתוך מעז ולנצל את האחיזה המתרופפת בתרבות על מנת להתפרק ממטעניה ההופכים למכבידים ומעיקים, ולהשיג בכך תחושת שחרור מכבליה. זאת בנוסף להתאמה לצרכיהם ולעולמם, שאינם כפופים יותר לכלליה, גבולותיה ומגבלותיה של העריצות התרבותית

זקני יפו, ערבים כיהודים, הפתיעו בסירובם לאמץ אל ליבם את הסיפור הלאומי כמכונן זהותם ומקור גאווה לה. להפך, בדרגות שונות של עוצמה והדגש הם ציירו את הלאומיות הפלסטינית או הציונית כבוגדנית ועריצה. תיאוריהם את מקומה של הלאומיות בצמתי מפתח בחייהם הציגו את פועלם והקרבנם בעבר למען עניינים לאומיים כמשגה, ואת השימוש שנעשה בהם על ידי סוכניה, כהולכת שולל, כחש וניצול. אכזבה, התפכחות וזעם אפיינו את התבטאויותיהם של הזקנים כנגד תרמית הלאומיות, והכאה על חטא על תמימותם ונאמנותם שהיו לשווא ליוותה את ביקורתם המרה כלפי כזב הלאומיות וכלפי עצמם כקורבנותיה. מה שנותר לאותם זקנים להיאחז בו היה שגרת יומם, מאבקי הישרדותם ובעיקר התמודדותם עם זקנתם. כל אלה התנקזו לעבודת הווה שעקרה היה טוויית רשתות חברתיות בינם לבין עצמם ללא מחיצות של דת ולאום, וזאת תוך הסתמכות על שכנים ומודעים שהיו למשענת לעת זיקנה, ולבני שיח מזדמנים עמם אפשר לבלות את שעות הפנאי, להשיג מידע מקומי חיוני ולגלגל בהבלי העולם.

הזיכרונות, מעטים ותכליתיים - ציון של נקודות התמצאות במרחב החברתי - התרכזו בכאן ועכשיו של הקיום והיו בראש מעייניהם. עם זאת, אין בהתנהגות זו כדי להעיד על נטישה גורפת של ערכים ואמונות. אלה מתמקדים בשיח על חשיבותה של אנושיות חוצת גבולות, ידידות, עזרה וחסד. חשבון הנפש אותו עורכים זקני יפו עם עצמם ועם עברם אינו רדוף נקיפות מצפון וחרטה, אלא תיאור שווה נפש של אירועים היסטוריים שלהם לא הייתה שליטה על מהלכם, ולכן היו עבורם בחזקת כוח עליון, שאינו מניח מקום לשיקול דעת ולהכרעה אישית. אתגרי ההישרדות היומיומית, לעומת זאת, נתפסו כנתונים לניהול ולטיפול באמצעות משא ומתן מתיש, אך יעיל לפרקים, עם סביבה אנושית ומוסדת נוקשה, אך ניתנת לריכוך ולשכנוע.

שקיעת הלאומיות באופק חייהם של זקני יפו אינה דחייה של התרבות או התנצחות עמה, אלא הכרה בכוחה המוגבל ובאפשרות לראות את פניה הרבים והמגוונים, ולבחור מתוכם את המסבירים ביותר. חיים ללא תרבות אינם קרויים חיים, השאלה היא באיזו תרבות עסקינן. האם בכזו הכופה עצמה ללא פשרות על היחיד, מבטלת את עצמותו ומוחקת את ישותו, או בכזו שהיא פרי יצירתו של האדם הרוותם אותה לרצונותיו ולצרכיו על פי הזמן, המקום והמצב. הטלטלה בשלושת ממדי קיום אלה לעת זיקנה מאפשרת נקודת תצפית על החיים, העשויה להפוך לנקודה ארכימדית לשינוי פניה, עיצובה ומיצובה של התרבות בעולמו של הזקן, בבחינת "ואתה תמשול בו". או, אולי, אם נפנה למשנתו של הפילוסוף האנגלי-יהודי סר ישעיהו ברלין, הזיקנה מזמנת הזדמנות להפוך את החופש מהתרבות הנכפה על זקנים לחופש ליצור תרבות אחרת במקומה. ●

מתי שצריך לבכות - בוכים. לא בזמן תפילה, לא בזמן ברכה
ולא בזמן אוכל. שכולם ישמעו

קיינות נשים

גשר מעל פני הזיקנה

ד"ר טובה גמליאל

ותנועות גוף מסוימות, היא התגלתה כמתפשטת לגמרי מ"זקנתה". רושם החולשה שהתלווה אליה ברחוב נדחק הפעם מפני הרושם החיוני של סמכותיות ותפקיד. ביצוע הקינה שלה שיבש באחת את כל מעגלי ההתקשרויות ושיחות החולין בין האנשים, בתוך הבית ומחוצה לו, והפך אותם לקהל מנחמים אחד. כולם נשאו עיניהם ואזניהם אליה. המעבר של המקוננת הזקנה מן המרחב העירוני המודרני אל המרחב המסורתי-דתי המחיש כיצד "הזיקנה" עשויה להתחלף בהתבלטות המושכת אליה תשומת לב חיובית.

המקוננת בהופעתה

המקוננת בדרך כלל מתיישבת ב"חדר שהאבלות יושבות בו", לא לפני שאמרה להן "תנוחמו מן השמיים" ומברכת לשלום את הנוכחים. אז היא מסתכלת "שמאל וימין" או "מסביב לחדר", ו"לפי זה מרשה לעצמה לקונן". את העיתוי הנכון קובע המידע שאוספים חושיה. "מתי שצריך לבכות בוכים לא בזמן תפילה, לא בזמן ברכה, ולא בזמן אוכל. שכולם ישמעו". המקוננת קובעת את זמן קינתה מחוץ לפעילות הרועשת ו/או הדתית של קהל האנשים. נשים ממעגל היושבות הקרוב עשויות להפציר במקוננת בלשון מפתה ואימהית, כגון: "אנחנו רוצות לשמוע אותך", "בחייך, תקונני קצת,

והתבוננו במקוננת כשהיא נאחזת במעקה, עומדת לרגע ומתקינה את מטפחתה. הופעתה החיצונית גילמה דמות מוכרת של "אישה זקנה"; לבושה היה מן הסוג המקובל כמסורת-דתי, תנועות גופה היו מהוססות ומראה עור פניה מקומט. האישה לא משכה תשומת לב מיוחדת ואפשר היה להתרשם כי היא מצטיירת כדמות סטריאוטיפית, מיותרת, שאין בה עניין. רושם זה עשוי להתברר כראשוני ומוטעה; "האישה הזקנה" נכנסה בדלת, התיישבה בין המנחמים, המתינה מעט וקבעה את הזמן הראוי בו תתחיל בהפגנת מומחיותה - ביצוע הקינה. מרגע שהתחילה בביצוע, הכולל שירה לירית

ב כמה קהילות של יהודים-תימנים בישראל נותרו מעט "נשים מקוננות". הן נשים מבוגרות המקוננות על המתים בעתות לווייה וקבורה ובתקופת ימי האבל הנהוגה בדת היהודית. פגשתי את הנשים הללו, שהן בנות שבעים שנה ויותר, בין השנים 2006-2001, תקופה בה ערכתי את מחקרי. במאמר זה אני מבקשת להציג את אחד הממצאים המעניינים על אודות הזיקה בין שירת המקוננת לבין דימוייה כאישה לא זקנה.

במהלך המחקר התוודעתי לתמונה הבאה והשתאיתי לנוכח מה שנגלה לנגד עיני. אחת "המקוננות הזקנות" הייתה בדרכה קרוב לבית בו התאבלו על מות אבי המשפחה. בית זה נודע באותו שבוע בכינוי "בית האבלים", כינוי המזמין את ציבור המכרים, השכנים וקרובי משפחה לבקר ולתת ניחומים. האישה המקוננת הייתה לבושה בשמלה פרחונית ארוכה ובמטפחת ראש גדולה. צפיתי בה בשעה שהיא חצתה את הרחוב בשכונה העירונית. הילוכה היה איטי, והיא עצרה ממנו מידי כמה צעדים כדי לאסוף כוח. כמה מן ה"מנחמים" הצעירים ישבו במרפסת הבית

ד"ר טובה גמליאל, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן, מחברת הספר: "האסתטיקה של הצער: תרבות הקינה של נשות תימן בישראל" 2010

המשך בעמוד 8 ←

זה לא סתם בכי היסטרי. זה בכי עם מילים שצריך להבין אותן

→ המשך מעמוד 7

הסבירה לי אחת המקוננות, "את כולך בוערת משמחה, אז גם למוות אותו הדבר. יש כאלה מקוננות שיש להן מילים שהן מרגשות את הבן אדם. אין דבר כזה שאת לא תבכי. אפילו לב שלך מאבן, כי מילים כאלה הן ממש ממש נותנות לך לבכות".

מומחיותה של המקוננת ניכר בשילוב שבין איכויות קולה והשימוש המושכל במילים ובדימויים. שילוב זה מביא אותה "לגעת בנקודות הרגישות", "לזעזע", וגם "לגעת במת", ומציגה כאישה "בעלת השכלה פנימית", כ"חכמה" ו"קדושה". "המקוננות מדברות מילים שאפשר לקלוט אותן. זה לא סתם בכי היסטרי. זה בכי עם מילים שצריך להבין אותן".

תוכנה המילולי של הקינה קשור בערך היהודי-דתי של "כבוד המת". היא מתארת את מעלותיו הרוחניות והפיזיות של הנפטר תוך הצגת הקשר בין האיברים לעשיית מצוות בחיי היומיום; הפה הפיק דברי תורה, הרגליים רצו לעשות דבר מצווה, הידיים נתנו צדקה, וכדומה. המת מתואר פעמים רבות לא רק כנעים הליכות אלא כאדם יפה-תואר או כבעל תכונות פיזיות מרשימות, כמו, עיניו ופניו האציליים, גופו הגבוה, שערו השופע, וכו'. בנוסף, הקינה מתארת בקצרה את הביוגרפיה האישית של הנפטר ואפיונים בולטים באורחות חייו.

המקוננת גם מומחית בהצגת רושם של משתפת בצער האבלים. היא על פי רוב עוטה על פניה מטפחת ומתמסרת לקינתה, כאמור, הגם שלרוב אינה בוכה בעצמה. מקוננות מקצועיות ביטאו זאת כך: האחת, "הדמעות לא יורדות. מחביאים את הפנים והדמעות לא יורדות. רק המילים המילים הן שמבכות." "למה היא מכסה את הפנים?" "כדי שלא יראו אם היא בוכה או לא.... כן, יש למקוננת תפקיד. היא נותנת רגש לאדם אחר, ואת זה לא כל בן אדם יכול לעשות." זו מומחיות חשובה שבמקומות מסוימים בתימן זכתה לתשלום כספי, ובמקומות אחרים לכיבודים של אוכל ומשקה ומתנות אחרות.

"האישה הזקנה" נכנסה בדלת, התיישרה בין המנחמים, המתינה מעט וקבעה את הזמן הראוי בו תתחיל בהפגנת מומחיותה - ביצוע הקינה. מרגע שהתחילה בביצוע, הכולל שירה לירית ותנועות גוף מסוימות, היא התגלתה כמתפשטת לגמרי מ"זקינתה". רושם החולשה שהתלווה אליה ברחוב נדחק הפעם מפני הרושם החיוני של סמכותיות ותפקיד

היא ביצוע הרמוני המגלם תיאום מושלם בין תנועות גוף, נשימה, הגיית מילים ומנגינה.

מומחיות השמורה לאישה מבוגרת

מקור הכישרון של המקוננות המקצועיות בתימן היה הנשים המבוגרות בקהילה, להן הן הקשיבו בצעירותן. הן כינו אותן "הגדולות", ומעולם לא השתמשו בכינוי "הזקנות". למידה מן הנשים המבוגרות התרחשה תוך כדי הימצאות בבית אבל בתוככי נשים היושבות מחוץ למעגל הקינה. הנשים שפגשתי תיארו את ההקשבה כדרך "לשאוב את המילים", ולעיתים התקיימה הדרכה ישירה של המבוגרת את הצעירה. "הייתה לי שכנה שהייתה מקוננת", סיפרה מקוננת מומחית אחת, "היא הייתה אימא גדולה ומיוחדת. כשנפטרה חמותי היא אמרה לי, "את תשבי ותתחילי (בקינה), אני פה אעזור לך". תהליך זה עשוי להמשך על פני כמה שלבי חיים, למן ילדות ועד לבגרות. ביצוע הקינה יתמשך בנקודת בשלות במעגל החיים. לרוב לאחר גיל חמישים. עם הכניסה לשלב המנופאזה, אישה נחשבת לטהורה ולראויה להשמיע את קולה ברבים.

המקוננת היא אישה המסוגלת "לגרום לאבנים לבכות". "כמו שאת הולכת לשמחה",

הלב כואב". הבקשות החוזרות ונשנות נדמות כסוגרות על המקוננת, דוחקות בה ומבטיחות את הביצוע.

רגע בטרם תיפתח בקול קינה המקוננת משפילה עיניה, מושכת מכיס שמלתה מטפחת בד קטנה, שהוכנה מבעוד מועד. המטפחת נפרשת ומהודקת בכף יד אחת על עיניה. תנועת הכיסוי מלווה בתנועת גוף ראשונה, המביאה עמה צליל ראשון. גווה של המקוננת מעתה ינוע קלות מצד לצד או קדימה ואחורה בד בבד עם הקינה המושרת מגרונה. ידה השנייה תנוע במעגלים ובתנועות הממחישות את מילותיה, ואת הטענות שהיא משמיעה. לעיתים ראשה נד באיטיות כמסמן שלילה, המתלווה לשאר התנועות, ומחזק את הרושם כי המקוננת מנותקת מסביבתה. ישיבתה יציבה. רגליה מפוסקות קלות, לעולם לא משוכלות. שמלתה מכסה אותן כמעט עד לקרסוליהן. תנועת הגב כנגד יציבות האגן והרגליים מרשימה כניסיון להיחלץ מאיזו צרה הנוטעת במקום אחד. ידה המתנועעת של המקוננת פעמים טופחת על ירכיה כאילו לסמן את מידת הצער. לעיתים היא מושמת פשוטת אצבעות על החזה. הקינה

הקינה מושמעת בשפה ערבית-תימנית. הנה דוגמא אחת מתורגמת לעברית, המייצגת את הדברים שעשויה המקוננת להשמיע בבית האבל, בזמן שהיא פונה אל האישה שמתה ואל בתה:

**מה אמר לך מלאך המוות?
הוי, אימי, חבל עלייך.
את כאיילה שלוחה.
הוי אימי,
את כמו מלח משובח, ומבריק.
חבל עלייך.
עלייך אני בוכה באמת.
את כפרח רענן על הגג.
את נותנת ולא אומרת נתתי.
צבייה, האם לבך ניבא לך
שאמך מתה?**

יש למקוננת תפקיד - היא נותנת רגש לאדם אחר

סולידריות ומאבק בין נשים מבוגרות לצעירות

לאחר הקבורה ובמהלך ה"שבעה" נשות הקהילה בתימן היו מתקבצות בבית האבל. באמצע הדיוואן (סלון הבית) עמד מגש גדול, עשוי נחושת, ועליו כוסות. נהוג היה כי אישה אחת מוזגת לכולן. הנשים ישבו על שטיחים וכריות בצורת מעגל. מעגל הקינה נוצר עם קול ראשון. הן קוננו לפי סדר ישיבתן, "לפי התור", או מתוך התחשבות באישה המבקשת להקדים ולפרוק את כאבה. השאלה מי האישה אשר תפתח את שרשרת הקינה ותסמן את תחילתו של "זמן מעגלי", נענתה על ידי המקוננות שדיברתי איתן בהצגת שלוש דמויות מקובלות: האישה האבלה באותו בית אבל, מי שידועה כמקוננת מומחית, או אישה "הנמצאת בתוך השנה", כלומר מי שמת לה קרוב משפחה בשנה האחרונה. רובן הן נשים זקנות ומבוגרות, שכבר הספיקו ללדת כמה ילדים. הכלל המקודש הוא ש"אף אחת לא מפריעה לשנייה", וכי נטילת התור תיעשה בעידון רב והפגנה של יחס אימהי. וכך, בעוד האחת מקוננת, "באה השנייה שרואה אותה שהיא נחנקת מבכי וקשה לה, אז השנייה בקול של בכי אומרת כפרה עלייך, תני לי עכשיו לעזור לך", ואז היא ממשיכה. באותה צורה באות השלישית והרביעית, שורה שלימה".

המציאות העכשווית בישראל שונה לחלוטין והיא מתמצה במאבק בין הדור הצעיר של נשים ישראליות לדור של המקוננות המהגרות, המתקשות לוותר על הופעתן. העידון והסולידאריות של המעגל המקורי אינם בנמצא עוד. התמונה הבאה נגלתה לעיני בבית קברות, ביום השלושים לפטירתה של אישה: שלוש מנכדותיה של האישה הנפטרת ביקשו לקרוא מעל הקבר טקסט פרידה והספד שהכינו מבעוד מועד. הן הפגינו את מבוקשן להמשיך ולהשמיע לקהל האנשים, כל אחת בתורה, דברים שמתוך הלב. אלא שבהגיע תורה של הנכדה השנייה, התנפלה מכרה זקנה על הקבר, וקוננה ממושכות ובקול בוכים. באותם רגעים בחרה הצעירה להשתיק את מילותיה המדוקלמות בעברית

מפני המילים המנוגנות בערבית. ראיתי אותה נבוכה, זועה על מקומה בחוסר נוחות. מישהו בקהל הפך לנרגן. יד רכה נשלחה ללטף את גוו המקוננת, להרגיע את הקינה שהתפרצה פתאום. אך זו נהגה כמי שנוטלת לעצמה זכות על המעמד וכתובעת לבוא על סיפוקה. הנוכחים המתינו. כשנראה היה שהמקוננת עומדת להפסיק, מיהרה הנכדה להמשיך בקריאתה מהדף. בתוך כך נוצר מצב חדש בו שני הקולות, דקלום וקינה, שימשו יחד. הקולות כמו התחרו זה בזה, עד אשר גבר קולה הגבוה של המקוננת על הקול הצעיר ונשמע שוב לבדו. שוב היה צורך להמתין. הפעם

**המקוננת היא אישה המסוגלת
"לגרום לאבנים לבכות". כמו
שאת הולכת לשמחה", הסבירה
לי אחת המקוננות, "את כולך
בוערת משמחה, אז גם למוות
אותו הדבר. יש כאלה מקוננות
שיש להן מילים שהן מרגשות
את הבן אדם. אין דבר כזה
שאת לא תבכי. אפילו לב שלך
ממש נותנות לך לבכות"**

ציפתה הנכדה שהמקוננת תפסיק כליל, וזו אכן חדלה לבסוף. רק אז יכלו דברים אחרים של צער לבוא אל סיומם.

בסצנה שמעל לקבר שתי הנשים נאבקו על השמעת קולן בפני קהל מקבוצת מוצאן היהודית-תימנית. הראשונה היא מי שהיגרה לכאן והשנייה היא מבני הדור השלישי שנולדו בישראל. הסצנה חשפה התגוששות קולית בין השתיים, דיאלוג מתנצח-משהו בין דקלום כתוב לקינה שירית, בין צעירה לזקנה, ובין אישה המזהה עצמה כחילונית לאישה העונה על דימוים סטריאוטיפיים של מסורתיות ומזרחיות. קולה של המקוננת הוא שהכריע לבסוף.

מקוננת אינה אישה "זקנה"

"מאוד מאוד חשוב לי לקונן עד שאני אמות ואגסוס אני אמשיך בדרכי. לא מוותרת!" אמרה לי מקוננת. מדוע אישה מבוגרת מתמסרת לקינה, שהינה ביצוע מאומץ וכבר לא אהוד על קהל ישראלי? מה מעניקה הקינה למקוננות כנשים מבוגרות? האם יש להן רווח כלשהו מן הביצוע?

הביצוע מהווה עבור המקוננות זירה להפגנת תפקוד. הקשר בין תפקוד-ביצוע לבין הזיקנה מתבהר בקביעתה של אישה שהצביעה על אישה שהייתה בעבר מקוננת ואמרה, "היא זקנה. כבר אין לה קול". ביצוע הקינה דורש שליטה רגשית במשימת האיזון שבין חוויה מחדש של כאב אישי, הצגת רושם וריגוש של הקהל. בנוסף, המקוננת נדרשת למאמץ קולי ניכר ולריכוז גבוה כדי לאלתר דימויים מתאימים. עמידה במשימות אלה מבחינה בין המקוננת לבין "זיקנתה". נוכחתי לדעת כי גם אם תהיה המקוננת בת תשעים ויותר, הקהל מייחס לה "זיקנה", לא על פי גילה כי אם לפי ביצועיה. כל עוד אישה מבוגרת מבצעת קינה, היא רואה עצמה כמונגנת מחפפת התיוג של "זיקנה".

הקינה מעניקה למקוננת יתרון נוסף. המקוננת היא אמנם מי שכבר אינה פורייה, אך לרשותה ביצוע המדבר בשמן של נשים צעירות, זקנות וצעירות הנן שותפות ליצירת דימויים נשיים-אימהיים בעצם שותפותן בקינה. באמצעות הסיפור של המקוננת על הסבל בו התנסתה בחייה (אבדנים של קרוביה), היא רומזת על הצפוי לנשים הצעירות לעתיד לבוא. בכך אני סבורה כי היא גוברת על דימויים של "זיקנתה", שהרי כשהיא שרה היא מגלמת עבור זולתה תפקיד של מטפלת. היא אישה עם סמכות של ידע ויכולת לאמפטיה עמוקה. בת שמונים אמנם, אך היא אישה-אם תמידית.

לאור תפיסות תרבותיות חיוביות אלה, אני מוצאת כי תרבות הקינה הנשית מהווה מעין "גן עדן חברתי" עבור נשים זקנות. הבחירה נותרת בידנו, אם לראות בה גן עדן אבוד, או תרבות שניתן להיתרם מהחכמה האצורה בה. ●

המסע הגדול

הזדקנות של יוצאי אתיופיה בישראל

דברים מפי ד"ר גדי בן עזר

בכפרים (כיום קיימת זרימה לאדיס אבבה אך הכפריות עדין גבוהה ביותר). ישראל נחשבת למדינה השנייה בעולם במדדי עיור, 96% מאוכלוסייתה היא עירונית.

*** מגרייה טכנולוגית מועטה יחסית לגרייה טכנולוגית אינטנסיבית.** מעבר מסביבה אתיופית שמרנית יחסית בהיבט זה, ביחוד בתקופת גלי העליה הראשונים מאתיופיה, אל סביבה טכנולוגית עשירה, מתחדשת, תוססת ומשתנה בקצבים מהירים בישראל.

*** מעבר בין הגדרות שונות של גיל הזיקנה.** בישראל מוגדרים אזרחים ותיקים מגיל 65, באתיופיה בגיל 45 אנשים הופכים "זקנים" ומקבלים תפקידי ניהול של המשפחה המורחבת, החקלאות, וכו', אך בעצם יכולים "לפרוש" מחלק מהתפקידים הפיזיים הקשים יותר שבחיי הכפר.

*** מתרבות פטריארכלית "גברית" לתרבות של שיוויון בין המינים, לפחות להלכה.** בתרבות

קיימים מספר היבטים של שוני תרבותי במעבר מאתיופיה לישראל:

*** ממיקוד במבוגר למיקוד בילד.** מעבר מהתרבות האתיופית המרוכזת במבוגר אל התרבות הישראלית המרוכזת בילד. באתיופיה המבוגר והזקן מקבלים את הטיפול והאמצעים הרבים ביותר, את האוכל המשובח, ואת תשומת הלב של הסובבים אותם. בישראל, התרבות סובבת סביב הילד, הוא או היא מקבלים את מרבית תשומת הלב, חינוכו וגידולו הוא העיקר, וההורים והסבים עסוקים בטיפול ובטיפולו שלו.

*** מחיים בכפר אל החיים בעיר.** מעבר מתרבות כפרית מובהקת אל תרבות עירונית מובהקת: אתיופיה היא המדינה הכפרית ביותר בעולם, כאשר כ-95% מאוכלוסייתה חיה

1 הודי אתיופיה ערכו את המסע הגדול של חייהם, יחידים ומשפחות על ילדיהם וזקניהם, צעדו על רגליהם במשך חודשים ושנים והגיעו לארץ המובטחת. מה משמעות המעבר מתרבות לתרבות עבור האנשים המבוגרים והזקנים והאם המפגש בין התרבות האתיופית לבין התרבות הישראלית נטל את כוחם של הזקנים ואולי הבליט את היותם מקור של עוצמה והמשכיות? על שאלות אלה ואחרות משיב ד"ר גדי בן עזר.

לשיחה שני צירים עיקריים: הראשון, מהי המשמעות של המעבר מתרבות אתיופית לתרבות ישראלית, והשני, מהם המאפיינים של הזדקנות אנשים אתיופים על רקע התרבות הישראלית.

ד"ר גדי בן עזר, פסיכולוג (קליני ואירגוני) ואנתרופולוג, מרצה בכיר לפסיכולוגיה ואנתרופולוגיה בבית הספר למדעי ההתנהגות, המסלול האקדמי של המכללה למינהל. ספרו האחרון, "המסע: סיפורי המסע לישראל דרך סודן של יהודי אתיופיה 1977-1985" יצא לאור בהוצאת מודן, 2007

כל אחד מאיתנו הוא טיפה מהים הגדול

המשפחה ומנהל אותה, ומהצעירים מצופה לשרת את המבוגרים ולתת כבוד למי שמוגדר כסמכות. קוד הכבוד משמעותו שאין מסרבים בשום מקרה לדמות הסמכות וגם לא מציעים מידע נוסף או אלטרנטיבות לדבריה. הצעה של אלטרנטיבה עלולה להתפרש כהתחצפות ואי קבלה של סמכות. התשובות הן קצרות (כן או לא) ונאמרות בקול חלש. גם שפת הגוף כוללת ביטויים של כבוד לאדם המבוגר ולדמות הסמכות, כמו השפלת מבט, כפיפת גוף, כיסוי הפה, כריעה ונשיקת ברך.

בישראל מאבד קוד הכבוד האתיופי את משמעותו והאנשים המבוגרים בחברה האתיופית מרגישים שהם מאבדים מסמכותם ומכבודם. ניטל מהם תפקיד המנהיגות שהגדיר את זהותם ומעמדם, כאשר הקריטריונים להנהגה עברו שינויים. את הקריטריון המוביל של גיל האדם (שלעיתים הצטרפו אליו תפקידים ש"באים עם הגיל" כמו "קס", רועה רוחני של הקהילה, או "שמאגלה", מתווך בסיכסוכים שהוא בדרך כלל גם "זקן מכובד") החליפו קריטריונים אחרים. בישראל, דווקא "הצעירים" נחשבים ל"מנהיגות העתיד" או ההווה, ובעלי ידע בשפה החדשה, העברית, מקבלים יותר כבוד. כמו כן, הותק בישראל, והכרה ותמיכה של הממסד משמשים מקורות לכוח ומנהיגות בקהילה המצויה במצב המעבר.

פגיעה נוספת בכבוד האנשים הזקנים מתרחשת כאשר הילדים והצעירים במשפחה המכירים טוב יותר את השפה העברית ואת המנהגים והנהלים המקומיים, הופכים למדריכים ומתווכים של האנשים המבוגרים במשפחתם. זהו היפוך תפקידים דרמטי הפוגע בכבודם. הם מוצגים כחסרי סמכות, חסרי שפה וחסרי ידע.

אובדן הכבוד של האדם הזקן היהודי-אתיופי מתרחש לא רק בקרב הקהילה יוצאת

אחד הדברים המשמעותיים ביותר בעולמם של יהודי אתיופיה הייתה תחושת השייכות לישראל. האמונה הנמשכת והמתמידה שהם גולים אבל יגיע יום שבו ישובו אל מולדתם ואל עמם. כמו טיפה לחלק בלתי נפרד ממנו. כך ציפו להתאחדות עם ישראל

אובדן הכבוד

קוד הכבוד בתרבות האתיופית הוא קוד של תקשורת שיש בו ציפיות הדדיות והוא מופנה בעיקר כלפי דמויות סמכות. התרבות האתיופית מוגדרת כתרבות מסורתית, כפרית ופטריוארכאלית, האדם הזקן עומד בראש

האתיופית האשה שניה לבעלה במעמד, וגברים מבוגרים מקבלים עדיפות חברתית על פני נשים. בישראל, לפחות להלכה, קיים שיוויון בין המינים, ונשים משמשות בתפקידים שלא שימשו בהם באתיופיה, עוזבות יותר את "המרחב הביתי" אל "המרחב הציבורי", שינוי לא פשוט לגברים אתיופים בגיל מבוגר.

מהם המאפיינים של הזדקנות אנשים יוצאי אתיופיה על רקע התרבות הישראלית?

כטיפה המצטרפת אל הים - תחושת חוסר השייכות

אחד הדברים המשמעותיים ביותר בעולמם של יהודי אתיופיה הייתה תחושת השייכות לישראל. האמונה הנמשכת והמתמידה שהם גולים אבל יגיע יום שבו ישובו אל מולדתם ואל עמם. כמו טיפה המצטרפת אל הים והופכת לחלק בלתי נפרד ממנו, כך ציפו להתאחדות עם ישראל. להגעה למקום של החלום, אליו היו נשואות עיניהם ועיני הוריהם, למקום שבו יהיו שייכים, שווים, מוכרים, אחים. והנה, תם המסע, חלום של דורות מוגשם אבל הים מסרב לקלוט את הטיפה. יהדותם של יהודי אתיופיה אינה מוכרת באופן גורף ואוטומטי בישראל ועליהם לעבור טקסי גיור שונים. זאת, למרות פסיקת פוסקי הלכה בדורות קודמים (רדב"ז, מאה 16 למשל) ובדורות אחרונים (הרב עובדיה יוסף, למשל). תחושה זו של אי שייכות או שייכות על תנאי פגעה בכבודם ובתחושת הזהות שלהם, וערערה את מעטפת ההגנה הרעיונית והרוחנית שבכוחה נשאו את הסבל שבחיייהם ושרדו את המסע הקשה. פגיעה זו הייתה קשה במיוחד עבור האנשים הזקנים. אומר אחד מהם: "אנחנו עשינו את כל הדרך הזאת - והם אומרים לנו שאנחנו לא יהודים!?"

אנחנו עשינו את הדרך הזאת והם אומרים לנו שאנחנו לא יהודים?

→ המשך מעמוד 11

אליו נלוותה בתו בת העשר, שהייתה נוכחת בבדיקה ותרגמה לרופא את תלונותיו ומצוקתו של אביה.

הקשיים הנפשיים המתלווים לכל הגירה הוחמרו עבור הדורות המבוגרים בשל הפיזור השרירותי של מקומות המגורים שלהם בארץ שלא תאם את צורכיהם, פרק משפחות והרחיק פיזית ורגשית את הצעירים במשפחה מההורים, הסבים והסבתות.

כאשר חסרה ההגנה של המערכת המשפחתית המורחבת, במיוחד עבור אנשים מחברה מסורתית, נחלש כוחם, הם הופכים להיות פגיעים גם מבחינה גופנית וגם מבחינה נפשית. לפי ממצאי מחקרים רבים מערכת תמיכה של בני משפחה וחברים המקנה תחושת ביטחון, שייכות ואינטימיות, קשורה לתיפקוד טוב יותר של המערכת החיסונית ולהתמודדות טובה יותר עם מחלות ומעברים ומשברים בחיים, לשיעור רצון ולאריכות חיים. באתיופיה שימשה המערכת המשפחתית המורחבת כמשאב מרכזי, ראשון במעלה, בטוח ויציב. בישראל נשללת מהאנשים המבוגרים מערכת תמיכה משמעותית זו.

ובכל זאת - הכוחות של השימור התרבותי

בצד החסרים והאבדנים עבור האנשים הזקנים שנגרמו מהמפגש בין שתי התרבויות, נשמרים משאבים תרבותיים מסויימים המשמשים כמשאב משמעותי ומקנים למבוגרים יוצאי אתיופיה בישראל תחושת שייכות וביטחון. אחד המעניינים שבהם הוא טקס הקפה (הבונה), שהוא טקס חברתי הנערך על ידי הנשים שלוש פעמים ביום ועל ידי הגברים אחרי חזרתם מהעבודה או בעת שבאים אורחים למשפחה. האישה קולה את פולי הקפה, מפזרת עשבים ריחניים ומעבירה אותם בין המשתתפים בטקס, לאחר מכן היא קולה את הפולים, כותשת ומבשלת אותם

במסגרת המגמה ל"הכרות עם השורשים", המתרחשת כיום בישראל באופן כללי, ייתכן כי דווקא הידע לגבי משפחות המוצא, עשוי לעורר עניין בקרב הצעירים ממוצא אתיופי. דוגמא נוספת היא אוצר הפתגמים העשיר הקיים בשפה האמהרית אשר שימש בידי הדורות המבוגרים ככלי לחינוך והדרכה. עם ירידת מעמדם של הזקנים והרחיק של הדורות הצעירים מהשפה פג תוקפם החינוכי והחברתי של פתגמים אלה.

פגיעות במצבי בריאות גופניים ונפשיים

מעבר מתרבות לתרבות כרוך במעבר לתנאי חיים אחרים שיש להם השלכות משמעותיות על הבריאות הגופנית והנפשית. כמו, היחשפות למחלות חדשות, לתזונה לא מוכרת או למזג אוויר שאינו מתאים. לדוגמא, הזקנים העולים מאתיופיה מתלוננים כי קר להם מאוד או חם להם מאוד בישראל. הם איבדו את

בישראל מאבד קוד הכבוד האתיופי את משמעותו והאנשים המבוגרים בחברה האתיופית מרגישים שהם מאבדים מסמכותם ומכבודם. ניטל מהם תפקיד המנהיגות שהגדיר את זהותם ומעמדם, כאשר הקריטריונים להנהגה עברו שינויים

תקפות הידע לגבי בריאות, מחלות ודרכי טיפול שהיו בשימוש באתיופיה, ובמפגש עם הרפואה המערבית ועם הרופאים בישראל מופיעים קשיי שפה ותקשורת חמורים. מדינת ישראל לא השכילה להיערך באופן מספק להכשרת מתווכים ומתרגמים במפגש עם נותני שירותים, ובמיוחד בסיטואציות של טיפול רפואי ותפקיד זה נעשה בדרך כלל על ידי הצעירים במשפחה דוברי העברית. דוגמא לסיטואציה שכזאת הוא גבר בן 55 שפנה לרופא המשפחה בגלל בעיית אימפוטנציה,

אתיופיה אלא גם מול החברה הישראלית המגיבה לצבע עורו. בעיניה הוא ניתפס קודם כל כאדם שחור, על שלל הדעות הקדומות הנלווה לצבע העור. ורק לאחר מכן הוא ניתפס כאדם זקן שגם לדימוי שלו מתלוות עמדות שליליות.

אובדן הרלוונטיות של הידע

הידע של האנשים הזקנים יוצאי אתיופיה, שהיה עבורם מקור הסמכות והכבוד, הופך להיות בלתי רלוונטי בישראל. גם חלק משמעותי מן התכנים של הידע שאגרו הזקנים אינם תואמים את המציאות החדשה וכן נסגרות בפניהם דרכי התקשורת להעביר את הידע. כ-60% מהנכדים במשפחות האתיופיות אינם דוברי אמהרית ואינם מסוגלים לתקשר עם סבא וסבתא.

מספר דוגמאות לסוגי ידע שאיבדו את תוקפם בישראל: הראשונה, הידע בחקלאות שהביאו עימם העולים מאתיופיה ירד לטמיון. לא נעשה כל ניסיון לעודד אותם בכיוון של פיתוח חקלאות ביתית, כמו טיפוח גינות ליד ביתם, כדי לשמר את הקשר עם הקרקע. דוגמא שנייה, הידע הרב שאצרו הזקנים יהודי אתיופיה לגבי השושלות המשפחתיות לדורי דורות, וחשיבותו בנישואין (המחוייבים במרחק שבעה דורות) עבר פחות מסויים, כשצעירים בוחרים "מאהבה", וגם אם הם מתחשבים בדעת הוריהם, מרחק הדורות לנישואין קטן לחמישה או ארבעה דורות אצל עולי אתיופיה בישראל. בנוסף, אובדת חשיבותו של הידע במנהגים יהודיים, טקסי מעגל החיים (כמו לאחר לידת בן או בת) ונוהגים תרבותיים אחרים. הדור הצעיר רואה בנוהגים הישראליים החדשים את היעד המרכזי ורוצים להידמות בעיקר לחברה הרחבה. אפילו נוהגי האוכל, האינג'רה המסורתית (כמו הלחוח התימני) והרטבים הנלווים אליה, מאבדים את מעמדם לשניצל ולחריימה. יחד עם זאת,

בפינג'אן מיוחד ומוזגת את הקפה לכוסות חרסונה. שתית הקפה נעשית בשלושה סבבים, כאשר לאחר כל סבב מוסיפים עוד מים לפינג'אן והקפה נהיה דליל יותר ויותר. הסבב הראשון של שתית הקפה הוא סבב הרכילות, שיחה קלה על דברים שוליים, בסבב השני מתחלקים המשתתפים עם חבריהם בבעיות אישיות המטרידות אותם ואילו בסבב השלישי נפרדים המשתתפים אלו מאלו. טקס הקפה מהווה עוגן קבוע, חברתי ורגשי, עבור המשתתפים בו, הוא תומך בבריאות הנפשית והגופנית, ומאפשר התחלקות ותחושת שייכות. לפעמים מקיימות נשים אתיופיות את טקס הקפה בקבוצות נשים נפרדות. טקס זה ממשיך, כאמור, לשחק תפקיד מרכזי למדי בחיי דור הזקנים יוצאי אתיופיה בישראל.

נוהגים תרבותיים נוספים תומכים בהזדקנותם של יהודי אתיופיה, כמו המעורבות וההשתתפות המלאה באירועים חברתיים וקהילתיים. הם מקפידים להשתתף בשמחות וחתונות, תורמים כסף בנדיבות ונוכחים בכל לוויה או אזכרה. כמו לטקס הקפה גם לנוהגים אלה חשיבות מרכזית בהענקת משמעות ובתגבור תחושת השייכות לקהילה.

בנוסף, התפתחה בישראל תופעה מעניינת של טקסי זכרון מקומיים לזכר הניספים במסע הגדול דרך סודן (1977-1985) המהווים, בין היתר, מקור של תמיכה בזקני הקהילה. לאחר כעשרים שנות מאבק, הוכר מאז 2006 יום הזכרון לניספים על ידי ממשלת ישראל, ובטקס המרכזי בהר הרצל, החל מידי שנה ביום ירושלים, משתתפים נשיא המדינה, נשיא/ת בית המשפט העליון, ראשי הצבא והמשטרה, ואחרים. אלא שבנוסף לטקס זה, אליו מגיעים מאות מיוצאי אתיופיה מכל הארץ, מרבית המבוגרים והצעירים משתתפים דווקא בטקסים מקומיים, שהחלו להתפתח משנת 2000 בקרית גת, ובשנה האחרונה התקיימו 27 ישובים. במחקר שבו עקבתי אחר טקסים

פגיעה בכבוד האנשים הזקנים מתרחשת כאשר הילדים והצעירים במשפחה המכירים טוב יותר את השפה העברית ואת המנהגים והנהלים המקומיים, הופכים למדריכים ומתווכים של האנשים המבוגרים במשפחתם. זהו היפוך תפקידים דרמטי הפוגע בכבודם. הם מוצגים כחסרי סמכות, חסרי שפה וחסרי ידע

אלה לאורך עשר השנים האחרונות מסתבר כי הם מהווים אחת ההזדמנויות המעטות בהם הצעירים מודים לזקנים ולהורים על הקורבן שהקריבו במשך הדורות, וביחוד במסע הטראומטי, בו אבדו אלפים מבני הקהילה. הקונפליקט הבינדורי מוסט לאחורי הבמה, ובקידמתה ניתנת הזדמנות לזקני הקהילה ומנהיגיה הרוחניים, לברך בשפתם, לספר על תלאות הדרך לדור הצעיר, כולל אלה שכבר נולדו בישראל, ולקבל הערכה וכבוד על כך. כמו כן, זוהי הזדמנות עבורם לראות את בניהם ובנותיהם במיטבם, מארגנים את הטקס, מקריאים בו שירים וסיפורים משל עצמם, שרים באמהרית ובעברית שירים התואמים את הארוע, ועוד. נוצר שם, מה שכיניתי, "מרחב יצירה משותפת", שבו היבטים משתי התרבויות, הישראלית והאתיופית, משמשים "חומר גלם" ליצירה חדשה ומשמעותית לכולם. זהו ארוע נדיר שבו הזקנים ניתמכים ומוערכים, והסיכסוכים האופייניים המשתקים פעולות אחרות בקהילה, כמו בקהילות מהגרים אחרות לעיתים, מוסטים הצידה מטעם כבוד הניספים והחיים.

ממבט רב שנים נראה שמרבית הזקנים יוצאי אתיופיה מרגישים שביעות רצון שהגיעו לישראל. הם מרגישים שזכו להגשים את חלומם של הוריהם והדורות הקודמים, ושימשו "שליחים" להבאת ילדיהם לארץ

כדאי לציין שממבט רב שנים נראה שמרבית הזקנים יוצאי אתיופיה מרגישים שביעות רצון שהגיעו לישראל. הם מרגישים שזכו להגשים את חלומם של הוריהם והדורות הקודמים, ושימשו "שליחים" להבאת ילדיהם לארץ ממנה גלו. זאת, למרות הבעיות בישראל, ובעיקר ה"טראומה" של אי ההכרה המיידית ביהדותם ובעיות על רקע צבע העור כמו גם המצוקה הכלכלית הקשה בה נימצאות רוב המשפחות. כמובן שגם הרגשה זו תורמת לכוחות ההתמודדות שלהם עם המציאות המורכבת שלהם בישראל.

זהב או נחושת - הבחירה בדינו

אסיים בכך שלדעתי עולי אתיופיה הם "מתנה" לחברה הישראלית. הם היו מתנה אישית עבורי משום שבעצם השוני התרבותי שלהם הם איתגרו אותי מרגע שניפגשתי עמם לראשונה, בשנת 1982, אתגרים שגרמו לצמיחתי המקצועית והאישית. כך פיתחתי שיטות לתקשורת בין תרבותית, ולטיפול פסיכולוגי שמתגבר על מחסומי התרבות, לא רק עמם אלא גם עם אחרים. וכך הם גם מהווים אתגר, לדעתי, לחברה הישראלית. אם ישראל תיענה לאתגר, בין במדיניות ממשלתית ובין במפגש של כל אחד מאיתנו עם זקן או צעיר יוצא אתיופיה במרחב הציבורי ("ברחוב"), תהפוך חברתנו לעשירה ומרובת כוחות להתמודדות עם שוני זרות. בתוך כך, לזקנים יוצאי אתיופיה יכול להיות תפקיד משמעותי. כדברי הפתגם האתיופי: "לזהב שבידך - אל תתייחס כאל נחושת", כלומר, למתכת יקרה, אל תתייחס כאל זולה. ה"זהב" הנימצא בחוכמת הזקנים הללו הוכח במחקרים כקריטי להצלחת הצעירים. אך אני היית רוצה לראות גם כבעל ערך בפני עצמו לחברה הישראלית. אני מקווה שנשכיל להשתמש בו, לטובת כלנו!

תמיכה חברתית ומשפחתית בחברות מסורתיות מודל התרבות הערבית

ד"ר סמיר זועבי

הקדמה

תמיכה חברתית לא פורמאלית הינה משאב משמעותי ביותר עבור האדם המסייע לו בזמנים של מצוקה. במאמר זה נסקור את השינויים שחלו בתמיכה החברתית, בעיקר המשפחתית, לנוכח תהליכי המודרניזציה שהולכים ומתחזקים עם הזמן. הסקירה משקפת את המציאות החברתית, הדמוגרפית והכלכלית של כלל החברה הישראלית, והמגזר הערבי במדינה ישמש כמודל וכדוגמה לקבוצה אתנית ותרבותית שמצליחה לשמר חלק מהתכנים המסורתיים, בין היתר אלה הקשורים לתמיכה הלא פורמאלית בקשישים, וזאת למרות תהליכי המודרניזציה המזוזים שהיא עוברת.

המגזר הערבי, כמו כלל החברה הישראלית, מושפע גם הוא מתנאי חיים מודרניים, אשר מביאים לשינויים איכותיים וכמותיים בתפקודה של רשת התמיכה החברתית

לקשישים, אך חשוב לציין שבקרב האוכלוסייה הערבית במדינה עוצמת השינויים האלה היא פחותה בהשוואה לאוכלוסיות האחרות, במיוחד באזורים הכפריים, שעדיין מצליחים לשמר חלק מהערכים המסורתיים. לפי ממצאי מחקרים קשישים שחיים באזורים כפריים מרוחקים זוכים לתמיכה ולכבוד רבים יותר מאשר קשישים עירוניים.

ברמה אישית יותר ברצוני לציין מסקנות המסתמכות על חוויה אישית, שבמהלכה לויתי מקרוב בתקופה של שלושה חודשים את מחלתו ופטירתו של אבי ז"ל. קשה להבין ולהסביר את המניעים הרגשיים שלך כאדם לתמוך באנשים יקרים עבורך במיוחד הורים, תמיכה שמתעצמת יחד עם העלייה בצרכים של ההורה הקשיש. במקרים כאלה אתה מוכן לעשות את הכול למען היקרים שלך ללא חשבון, אתה עומד מקרוב על כמות האהבה וההערכה שיש בתוכך כלפי הורייך ומגלה בעצמך ובהורייך תכונות שלא ידעת, תכונות אישיות ותכונות של מרכיבי הקשר

ביניכם. במקרים כאלה נולד טוב ממצוקה. למעשה הצורך בתמיכה והתמיכה המעשית והרגשית שניתנת על ידי חברי הרשת החברתית והמשפחתית, מייעלים ומהדקים את הקשר ואת התקשורת בין חברי הרשת. התייעלות וגיווש שהולכים ומתעצמים, שמהווים מקור גאווה וסיפוק לחברי הרשת ולהורה הקשיש הנתמך כאחד. תמיכה זו מהווה פיצוי משמעותי עבור הקשיש הנתמך, ובהרבה מקרים מפחיתה מהסבל, מהכאב ומהאובדנים שבהם הוא מתנסה.

מהי רשת תמיכה חברתית לא פורמאלית

הספרות המקצועית מציינת שכל אדם בחברה המודרנית ממוקם ברשתות חברתיות חלקן הגדול של רשתות אלה מסייעות לו בעת הצורך ומהוות מענה לצרכיו הרגשיים, החברתיים, הנפשיים והמעשיים.

עבודות המחקר שנעשו בתחום זה מצביעות על שתי גישות עיקריות. הגישה הראשונה הנחשבת למובילה בתחום,

ד"ר סמיר זועבי, מרצה בחוג לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה, מרצה בחוג לעבודה סוציאלית ובחוג למשאבי אנוש במכללת תל חי, מנהל תחום ייעוץ לקשיש במוסד לביטוח לאומי סניף נצרת

במצבים של מחלה או פטירה של אדם קרוב אתה מוכן לעשות את הכול למען היקרים לך ללא חשבון. במקרים כאלה אתה עומד מקרוב על כמות האהבה וההערכה שיש בתוכך כלפי הורייך ומגלה בעצמך ובהורייך תכונות שלא ידעת, תכונות אישיות ותכונות של מרכיבי הקשר ביניכם. כך נולד טוב ממצוקה

כוללים הערכה וכבוד לזקן, דעתו נשמעת וגיל הזקנה נחשב נקודת השיא במעגל חייו. בחברה זו אשר בה הזקנים הם שומרי העבר ומהווים מקור חשוב להעברת ידע, הזקן מפוצה על מגבלותיו הגופניות, הנפשיות והכלכליות ונפגע פחות מהיותו זקן. מרחק פיזי מגן על החברה המסורתית מפני השפעות של תנאי החיים המודרניים. נמצא במחקרים כי קשישים החיים באזורים כפריים מרוחקים נהנים מרשת תמיכה חברתית גדולה יותר ומתמיכה רבה יותר, הן מבחינה חומרית ומעשית והן מבחינה רגשית וחברתית, בהשוואה לקשישים עירוניים.

מחקר רשתות התמיכה החברתיות של הקשישים הערבים בישראל הניב ממצאים שמחזקים תפיסה זו. נמצא שקשישים המתגוררים באזורים כפריים, מלווים ברשתות תמיכה גדולות ופעילות, מביעים יותר סיפוק ממצב בריאותם ומתלוננים על פחות מחלות וכאבים, מאשר קשישים המתגוררים באזורים עירוניים. לרשת החברתית חשיבות רבה בתפיסתם של קשישים את מצב בריאותם, ובמידת ההשפעה של בעיות הבריאות על ההתנהגות.

הספרות המקצועית הקיימת בתחום זה מתארת את הקשיש הערבי בחברה המסורתית כאדם שזכה בתמיכה חברתית רחבה ויעילה ביותר, שכללה בדרך כלל בני/ בנות זוג, ילדים ובני משפחה אחרים, שפעלו יחדיו למען רווחת הקשיש ושירותו. במסגרת כזאת הקשיש מתואר כאדם שנמצא במרכז של רשת חברתית רחבה שדאגה למילוי מרבי

ירוד, מורל נמוך ובהרבה מקרים תחושות דיכאון. נמצא גם שרמת התמיכה שקשישים מקבלים ואיכותה משפיעים השפעה ישירה על רווחתם הנפשית והחברתית.

רשתות התמיכה החברתיות של הקשישים נבדלות בהרבה תחומים מאלו של קבוצות גיל אחרות, בדרך כלל הן קטנות מרשתות תמיכה של צעירים, תדירות הקשר בהן נמוכה יחסית, והן מאופיינות בקשרים ארוכי טווח. החוקרים מצאו בהקשר זה שבזכות הקשרים הקבועים והממושכים של הקשישים עם קרובי משפחה שלהם, הם מדווחים על רמת תמיכה וסיפוק גבוהים יותר מקבוצות גיל אחרות. נמצא שהסכנה לפגיעה בתמיכה החברתית גדולה יותר בגילאים מבוגרים, וזאת בגלל הירידה במספר החברים ברשת מצד אחד, והעלייה במידת הצורך בתמיכה והצטמצמות תרומת הקשיש לתהליך החליפין המתרחש בה מצד שני.

רשת תמיכה חברתית של קשישים בחברות מסורתיות

חוקרים סבורים כי מעמד האדם הקשיש בחברה מסורתית אינו נפגע כמו בחברה המודרנית, וכי ערכי החברה המסורתית

קשישים זקוקים לתמיכה חברתית כדי לתפקד, להסתדר ולהתמודד. מחסור בתמיכה חברתית יכול לגרום להתמודדות חברתית ונפשית לקויה, שימוש בריאות מוטעה בשירותים חברתיים, מצב בריאות ירוד, מורל נמוך ובהרבה מקרים תחושות דיכאון. רמת התמיכה שקשישים מקבלים ואיכותה משפיעים השפעה ישירה על רווחתם הנפשית והחברתית

מדגישה את הצד המבני של רשת התמיכה ומתמקדת במבנה שלה, לדוגמא: המרחק בין חברי הרשת, צפיפות הרשת, גודלה, סוג הקשר ורמת הקשר בין החברים בה. החוקרים מצאו שמידע מסוג זה, במיוחד ברשתות התמיכה החברתיות של הקשישים, יכול לנבא רבות על סוג היחסים בין חברי הרשת לבין האנשים הקשישים ועל טיבם. לעומתה, הגישה השנייה מתמקדת בחליפין, במידת ההדדיות ובתדירות שבה מסופקים צרכים ישירים בקשרים.

התמיכה שמתקבלת במסגרת זו מחולקת לשלושה סוגים: * תמיכה רגשית – כלומר מתן תחושה לאדם שאוהבים אותו * אישור והכרה – מתן תחושה לאדם שהוא מוערך, חיוני ותורם * תמיכה מעשית – מתן עזרה ישירה לטווח הקצר ולטווח הארוך.

מהם המאפיינים של רשת תמיכה חברתית לקשישים

חוקרים רבים הדגישו את החשיבות של קיום רשת תמיכה חברתית לקשישים החשובה במיוחד עבור מצב בריאותם הגופנית והנפשית. הם טוענים שלעת זיקנה רוב הצרכים של הקשישים מסופקים במסגרת זאת.

קשישים זקוקים לתמיכה חברתית כדי לתפקד, להסתדר ולהתמודד. מחסור בתמיכה חברתית בקרב קשישים יכול לגרום להתמודדות חברתית ונפשית לקויה, שימוש מוטעה בשירותים חברתיים, מצב בריאות

בין החברים. * החלשות משמעותית בכוחה של המשפחה בביצוע של התפקידים המסורתיים * איבוד חלק גדול מכוח ההשפעה של המשפחה לטובת גורמים אחרים בתוך הקהילה * חוסר יציבות במשפחה המורחבת * מתן חשיבות לפרט יותר מאשר למערכת המשפחתית.

חוקרים רבים מצביעים על שינויים חברתיים נוספים המאפיינים את החיים המודרניים ואשר פגעו קשות, לדעתם, בתפקודה של רשת התמיכה בחברה הערבית. שינויים אלה הם בעיקר תוצאה של שקיעת החקלאות כאמצעי פרנסה מרכזי בחברה הערבית בישראל, ושל הגברת תהליך התיעוש שעוברת החברה הישראלית כיום. תהליכים אלה פגעו בליכודה של המשפחה והקשו על מילוי מערכת התפקידים המסורתיים כלפי הקשישים.

דוגמאות לשינויים אלה הם: * הגירה פנימית וחיצונית מוגברת לחיפוש פרנסה ותעסוקה * יציאת הנשים, שהן המטפלות העיקריות בקשישים, לעבודה * יציאת הילדים למגורים נפרדים * הזדמנויות עבודה והשכלה שווים לנשים * נישואים מעורבים על רקע דת ותרבות, שהביאו להחלשות כוחם של ערכים מחייבים, בין היתר ערכים הקשורים ללכידות ולתמיכה * חופש בבחירת בן/בת הזוג * היעלמות הביקורת החברתית, ככלי שהבטיח מימוש ערכים מחייבים * אחוזי ילודה נמוכים, אשר הביאו להצטמצמות משמעותית במספר החברים ברשת החברתית * עלייה ברמת לחצים ובעיות בחיי הפרט שמקשים עליו להתפנות לתמיכה באחרים * עלייה בתוחלת החיים, שיצרה בתוך הקהילה מספר מאוד גדול של קשישים חולים ומוגבלים ביותר, שהטיפול בהם מהווה משימה לא פשוטה. ●

הערבית באשר לטיפול ולמתן שירותים לקשיש, נהיו נתונים לשיקולו האישי של האדם. במיוחד לנוכח היעלמותה של הביקורת החברתית ככלי שהבטיח מימוש ערכים מחייבים. כך התגבשה תפיסה חדשה של מהות מערך ההתחייבות של המשפחה כלפי התמיכה בקשיש.

החוקרים טוענים בהקשר זה שעקב תוחלת החיים הקצרה בחברות מסורתיות אנשים שהגיעו לזיקנה היו מועטים וממילא היה להם מעמד חברתי גבוה בזכות תפקידם ונדירותם. בחברה המודרנית האוריינטציה מכוונת לעתיד, וכך מרוכזים הכוח והידע בידי הצעירים הלומדים ביתר קלות את הידע הקיים ומוסיפים משלהם. בחברה זו, שבה אוכלוסיית הזקנים גדלה מצד אחד, ומצטמצמים בה התפקידים המוטלים על זקנים מצד שני, נוצרת בעיה אשר החברה מתקשה להתגבר עליה, המעשה וההישגיות הם הערכים המובילים, לשיוך יש מקום משני.

הכרות עם המציאות החברתית, הדמוגרפית והכלכלית של החברה הערבית בישראל בעידן המודרני מובילה אותנו לזיהוי חמשה גורמים אשר פגעו במעמדה ובנגישותה של הרשת החברתית כגוף שמגן על חבריו, במיוחד הקשישים, ומספק להם תמיכה בעת הצורך.

גורמים אלה הם: * היחלשות התלות הכלכלית בין החברים במשפחה, ובעקבות זאת הצטמצמות יכולת ההשפעה והשליטה

של צרכיו הכלכליים, הרגשיים והגופניים, לפי כללים קבועים ומובנים מאליהם, שנוסף על היותם מחייבים את בני משפחתו, הם חיבו גם שכנים, ידידים ואנשים נוספים. הטיפול בקשישים ושירותם נחשב בקרב חברי הרשת החברתית ככלל מחייב, הן מבחינה דתית והן מבחינה חברתית, שאין מערערים עליו ובמסגרתו יש חלוקת תפקידים ברורה של ביצוע המטלות הקשורות לשירותו של הקשיש.

השפעת העידן המודרני על רשת התמיכה החברתית בחברה הערבית

המשפחה הערבית בישראל עוברת תהליכי מודרניזציה מזורזים אשר משפיעים השפעה ישירה על תפקידיה ועל תכניה. בעקבות השינויים החברתיים המודרניים ולנוכח המציאות החברתית בה נתונה האוכלוסייה הערבית בישראל, המאופיינת בשכיחות גבוהה של בעיות חברתיות, כלכליות ונפשיות, חלה נסיגה באיכות רשת התמיכה המשפחתית בחיי הקשישים. נסיגה זו מתבטאת במידת נוכחותה, בנגישותה ובחשיבותה של המשפחה בחיי הפרט, כמספקת שירות וטיפול בעת הצורך, והיא מורגשת בצורה משמעותית יותר באזורים העירוניים.

במסגרת חברתית העוברת שינויים דרסטיים והנתונה להשפעת תנאי חיים מודרניים ודפוסיים חברתיים מערביים, ערכים שהיו מובנים מאליהם בעבר בתרבות

במסגרת חברתית העוברת שינויים דרסטיים והנתונה להשפעתם האינטנסיבית של תנאי חיים מודרניים ודפוסיים חברתיים מערביים, ערכים שהיו מובנים מאליהם בעבר בתרבות הערבית באשר לטיפול ולמתן שירותים לקשיש, נהיו נתונים לשיקולו האישי של האדם. במיוחד לנוכח היעלמותה של הביקורת החברתית ככלי שהבטיח מימוש ערכים מחייבים

ישן מפני חדש תוציאו? על שתי תרבויות של זיקנה בקולנוע

פרופ' אמיר כהן-שלו

ז'אק ברל

סמוך מאוד למותו של ברל. "האגם המוזהב" (מארק ריידל, 1981). הסרט הפגיש, בפעם הראשונה והאחרונה בקולנוע שני ענקי בד אמריקנים, קתרין הפבורן והנרי פונדה, בתפקידי בני הזוג הזקנים, על רקע הסתיו הזוהר של ניו אינגלנד. סמוך לפתיחת הסרט יוצא גיבורו בן השמונים ללקט תותי בר, ולרגע מלא אימה, מאבד את דרכו ביער. המצלמה עוקבת אחר מבטיו האובדים והפאניקה שאוחזת בו. מתוך האימה חותכת המצלמה לאשתו המנהלת שיחה נינוחה עם שכן. אל הסצנה נכנס פונדה, מוטרד ונרגן, אבל הסכנה חלפה, והצופה יכול לנשום לרווחה. הפבורן, מזהה כמובן את מצוקתו, ובסוף הסצנה, כשהם נשארים לבדם, היא מנחמת אותו בחום.

הם לא לבדם, הם "ביחד". אין מה לדאוג, מתנחמים גם הצופים. על כל מכאובי הזיקנה תכסה האהבה בת העשרים (או יותר, או הרבה יותר...)

המשך בעמוד 18 ←

ז' אק ברל לא זכה, וקרוב לודאי אף ידע שלא יזכה, להגיע לזיקנה. כאיש צעיר כתב ברל, זמר השאנסונים הצרפתי הגדול, שני שירים העוסקים, אחד כפשוטו והשני בעקיפין, בזיקנה, "הזקנים", ושיר. "האהבים הזקנים". שניהם תורגמו לעברית, השני, הידוע יותר, זכה לתרגום יפהפה, "אהבה בת עשרים". עשרים שנות אהבה הופכות אצל ברל את האוהבים לזקנים, נעמי שמר, בתרגום נאמן בדרך כלל, רחמנית יותר: אצלה זה לא גילם של האוהבים אלא גילה של האהבה. בלב השיר מופיעות אצל ברל שתי שורות שונות בטון שלהן מקודמותיהן:

*Il nous fallut bien du talent
Pour être vieux sans être adultes*

"היינו זקוקים להרבה כישרון להיות זקנים בלי להיות מבוגרים."

מעבר לכאב השנים וטלטלות הרגש של האהבה, שהשיר כה מיטיב לבטא, יש בשורות אלו משהו אחר ונוקב, אמירה אירונית, מרירה אפילו. בתרגומה של נעמי שמר הופכת השורה ל: "הן אחרי ככלות הכל, היה לי כישרון גדול להזדקן איתך ביחד" - "ה"ביחד" גובר על מפח הנפש של תחושת העדרה של בגרות, מרכז את הכאב הנוכח במקור של ברל. הכאב של ברל הוא כאב החמצה, הידיעה הטורדת שלא למדנו כלום, האהבה שלא גרמה לנו להתבגר. אצל ברל יש אהבה, גדולה, חובקת כשם שהיא נואשת. בתרגום של נעמי שמר הנואשות מפנה את מקומה ל"ביחד" המנחם.

תמונה ראשונה - ביחד

המקור והתרגום של שירו של ברל עלו בדעתי כשצפיתי (שוב) לאחרונה בסרט הנחשב כ"קלאסי" בקולנוע של הזיקנה, סרט שנעשה

פרופ' אמיר כהן-שלו, החוג לתקשורת, מכללת כנרת, והחוג לגרונטולוגיה, אוניברסיטת חיפה

האם מובטחים לנו אושר ועושר בסוף הסרט?

→ המשך מעמוד 17

תמונה שנייה - לבד

מצד אחד זוהי תרבות הקולנוע ההגמונית, אותה הוליווד מיתולוגית, שהיא ביסודה תרבות של ריגוש (סרטים אמורים לרגש, אומרים לנו מומחים לתקשורת), תרבות הרואה במדיום הקולנועי אתנחתא, פורקן לרגע או לשורה של רגעים. זוהי תרבות של שמחה בכל מחיר, תרבות של "חשיבה חיובית", לפיה, בפאראפראזה על שפינוזה, שמחה היא הרגש השלם ביותר ועצב הוא עדות מטרידה לחוסר שלמות. היות ויש עצב בעולם יש הכרח להשתלט עליו ולא לפו, בעצם לסלקו. הקולנוע ההוליוודי נטל על עצמו מאז ומתמיד את תפקיד המאלחש התרבותי, ושכלל בהדרגה את הטכניקה, עד שהפכה למכלול אלגנטי, ובה בעת מניפולטיבי למהדרין, של מבע קולנועי.

וזאת הנוסחה: בעזרת המכשור הקולנועי המיומן ביצירת אשליית מציאות מושלמת מציג הסרט בעיה (כלומר, עצב, קושי, מצוקה) אמיתית. כמו הזיקנה, האורבת בזמן קריב, פחות או יותר. הצגת המצוקה יוצרת תחושה של מוכרות, של אמיתות: ככה זה בחיים. זה הולך להיות "סרט מהחיים". וכמו בחיים, יש תשוקה גדולה לפתור אותה, למצוא את נוסחת הקסם המנחמת. סרט כמו "האגם המוזהב" מסיר את כתמי הזיקנה בעבורנו הצופים: קצר, מהיר, נקי, ואלגנטי. מצוקותיו של הגיבור זוכות לאזכור חטוף, ובמחטף שאנו הצופים משתפים בו פעולה מרצון ובהסכמה מלאה, המצוקה נפתרת, ותשקוט הארץ.

השלמה כאבת עם הזיקנה או התרסה עליה

אינגמר ברגמן, לשם השוואה, הבמאי השבדי הגדול שנפטר לפני שלוש שנים בגיל 89, היה אדם צעיר בן 38 כשיצר את סרטו המופתי "תותי בר". באמצע החיים מתחילה הספירה לאחור, וידיעה אחרת של הסופיות, הזיקנה והמוות משתלטת עלינו. הפעם לא כהפשטה, אלא כנוכחות קבועה ומטרידה. ברגמן, אומן רגיש ואדם שטוף חרדות, רואה אמנם את מחוזות הזיקנה עדיין ממרחק אמנם, אבל כבר בתחושת הטרמה. כדי לתאר את הצפוי והמתקרב הוא בונה דמות של זקן, אותו זקן שהוא פוחד להיות. האלטר-אגו הזקן הזה נדחף, כמו יוצרו, למצוא משמעות וטעם לחיים סבוכים ולא פשוטים. "תותי בר" אכן מציע ארוכה לפגעי הזמן, רפואה שלמה אפילו, מחילה סמלית על חטאי עבר, ושלווה של השלמה אותה מכנה הפסיכולוג אריק אריקסון (שעשה שימוש נרחב בסרט בכתביו) "אינטגרטיבי" (יושרה). אלא שבניגוד לאשליית הפתרון אינסטנט מבית האולפנא ההוליוודי, גיבורו הזקן של ברגמן הרוויח את הפיתרון ביושר(ה), כלומר במחיר הרבה כאב, עוגמת נפש, ועימות חזיתי עם סיוטי העבר המסרבים להרפות אלא רק אחרי שגבו את מלוא התשלום.

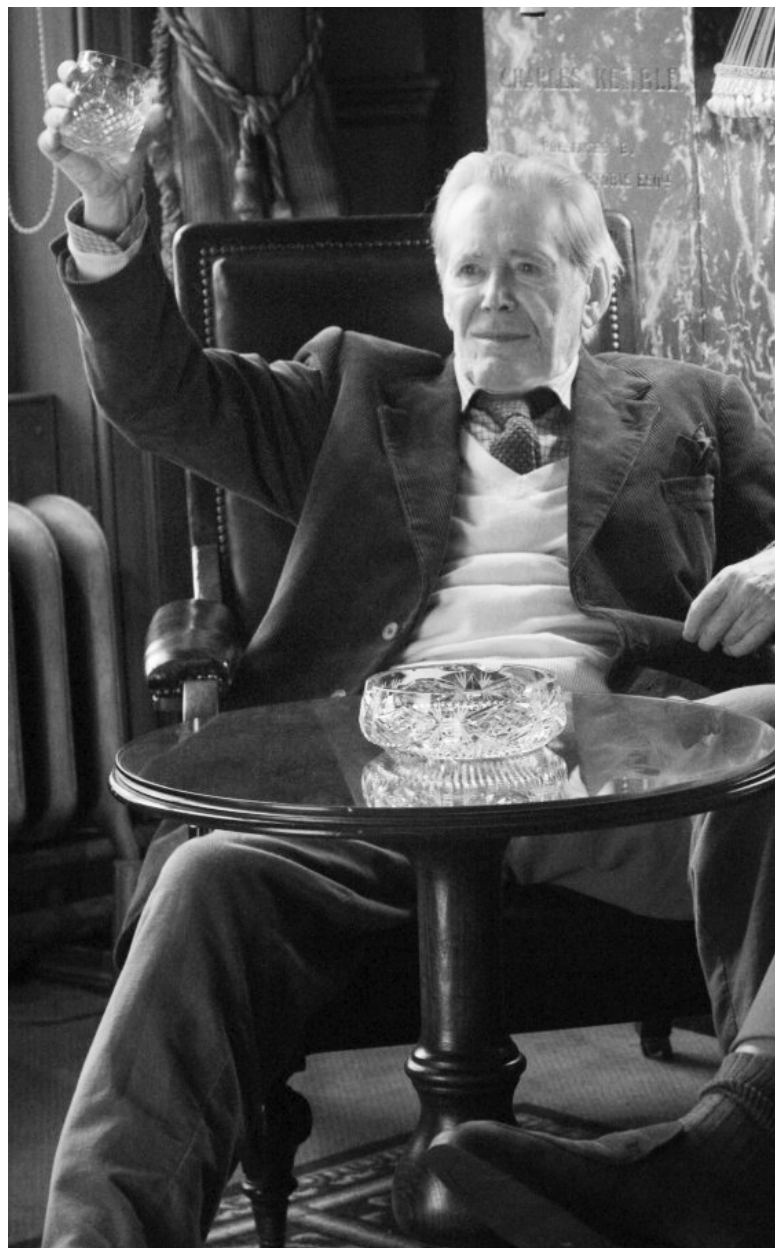
בדיוקן הזיקנה שברגמן בונה בתותי בר, ובמינון חריף עוד יותר בדיוקנאות הזיקנה המאוחרות יותר שלו, כמו "פאני ואלכסנדר"

לפני שלוש שנים יצא לאקרנים הסרט "ונוס", שלא הופץ אצלנו, ושהשחקן הראשי בו, ענק מסך גם הוא, פיטר או'טול, היה מועמד לפרס האוסקר. או'טול, בן ה-76, מגלם את מוריס, שחקן תיאטרון בודד וחולה, פרוד זה עידינים מאשתו, אם ילדיו (ונסה רדגרייב). מוריס מופיע בביתה של רדגרייב, מזמין את עצמו כדבריו, ומפצה על הפלישה בארוחת ערב שהוא טורח להכין למענה. השארתי אותך לבד עם ילדים קטנים, הוא מודה בכאב על חטאיו, ואז, פניהם מכסים את כל המסך, וחושפים ללא כחל ושרק כפי שאומרת הקלישאה, קמטי זמן, שיער לבן, קלוש וסתור, בשקט מכונס, זו הפרידה שלי ממך, הוא אומר. למה, לאן אתה הולך, היא עונה, במין מרירות משועשעת, והוא, לא נחיה לנצח, את יודעת, ואז, לפתע, הראש מוטה למטה ומטלטל בעווית בכי עצור. הוא נותן בה מבט ממושך, באותן עיניים תכולות שהפנטו רבים ב"לורנס איש ערב" לפני יובל כמעט, ואז, במין הערה אירונית על הקלישאה ההוליוודית, שפתייהם נפגשות – לא במתק שפתיים, כמו בקריבה שיש בה אינטימיות וכאב במידה שווה. אלא שבתמונה הבאה מוריס שוב לבד, בחדרו. הקלישאה הייתה אולי מכתובה איחוד מחדש, אבל המציאות מכתובה בדידות מחדש.

הבאתי תיאור מילולי, וככזה מאוד חסר, של שתי תמונות קולנועיות מחיי הזיקנה, אחת לקוחה מסרט אמריקני והשנייה מסרט אנגלי. אני נזכר באמירתו הידועה של ג'ורג' ברנרד שו, "אנגליה ואמריקה הן שתי ארצות המופרדות על ידי שפה משותפת". שני הקטעים, כמו המקור הצרפתי והתרגום הישראלי בשירו של ברל, אכן מדברים, מילולית, באותה שפה, אבל תרבותית צומחים משני עולמות שונים, הפוכים אפילו. כדי לחדד, צריך לציין שלא מדובר כאן ב'תרבות', במובנה האנתרופולוגי, לא במזרח מול מערב (אם אבחנו כזו יש לה עדיין בכלל מקום בזמן ובמקום בו אנו חיים) אלא בשתי תרבויות זיקנה המתרוצצות לעיתים קרובות באותה נפש עצמה, נאבקות ומסוכסכות על מקומן ועל צדקתן, שתיהן אוחזות באותה טלית שאיננה תכלת, לא כולה ולא מקצתה.

מתנדנדים בין העצב לשמחה

בהשאלה מתחום הפסיכולוגיה הקלינית, מדובר ב"הפרעה דו קוטבית", בתנועה מתמדת בין תפיסה "דיכאונית" של הזיקנה לתפיסה "מאנית", בין השלמה מאונס עם הבלתי-נעים-אך-בלתי-נמנע שגיל 'מתקדם' מביא בכנפיו, לבין הכחשה, העלמה והתנגדות של אותם מפגעים. בגלל נגישותו ותפוצתו מבטא הקולנוע, יותר מכל מדיום תרבותי אחר, את התנודות התרבותיות הדו-קוטביות הזו באופן מובהק ומרתק.

פיטר או'טול בסרט "ונוס"

וממשיים יותר מחיי הבשר הזמניים של הגוף הנושא אותה, ושל הצופה החולק, ולו לרגע, את הבטחת העל-זמניות

תרבות הידיעה מול תרבות הרגש

הקולנוע של הזיקנה, דווקא בגלל עיסוקו בחלק היותר פריך של המצב האנושי, מחדד את הקונפליקט העמוק בין תרבות של חקירה, של מאבק ושל ידיעה המצפה למי שיתמיד ולא יותר לבין הפיתוי לבלוע את גולת הקסם ההוליוודית. בחלומו של ד"ר בורג, הרופא הזקן ב"תותי בר" הוא נכשל קשות בבחינת ההסמכה, אבל כשהבחון מציע לו פשוט לוותר, הוא מסרב בעקשנות. אימת הויתור גדולה מאימת הכישלון. ויקטור שיוסטרומ, המגלם אצל ברגמן את ה"זקן האירופאי הישן" הוא שיא מימושה של תרבות הרואה בידיעה את התשתית התקפה היחידה לתחושה של סיפוק, שלוה ורוגע, גם אם "מרבה דעת ירבה מכאוב". ג'והן גילגוד, בתפקיד קלייב לנגהם, הסופר הזקן והחולה, גיבור סרטו של אלן רנה "פרובידנס" (1977) מייצג פן נוסף בתרבות הזיקנה של העולם הישן. לאחר לילה מסויט בו הוא בא חשבון עם עברו ועם בני משפחתו הוא מתעורר ליום חדש ובהיר, כשילדיו החוגגים את יום הולדתו מציעים לו את חיק המשפחה החמים, אבל הוא בוחר את הבדידות, קשה ככל שתהיה, אבל מזינה את עולמו היצירתי, על חיקה החם והנוח של המשפחה התומכת. לעומתם ג'ק ניקולסון, ה"זקן האמריקני החדש" הוא מייצגה של תרבות קולנועית הפוכה, זו תרבות המושתתת על רגש, ושבחירתה לסיפוק רגשי מהיר מייטרת את הידיעה ובעצם חותרת נגדה. תפקידו של הקולנוע הזה הוא לסוך את הפצע, לא לפתוח אותו, ובכך הוא בא על סיפוקו. וצריך להודות: זהו גם סוד קסמו של הקולנוע הפופולרי, ובכלל זה של הקולנוע העוסק בזיקנה (הפחות פופולרית בעליל).

ולסיום משהו על נשים: כפי שקל להיווכח, גם הקולנוע של הזיקנה נמצא ברובו בידיים גבריות. מעטים הסרטים המתמודדים באופן ישיר ואמיץ עם הזיקנה, ומעיזים לגעת גם בצדדיה הפחות מחמיאים. ובתוך המעט הזה, רב חלקן של יוצרות, ודווקא יוצרות צעירות. "מאז שאוטר עזב" (2003) הבלגי המתאר זקנה גרוזינית המתמודדת עם בשורת איוב הנופלת עליה במפתיע, בבימויה של ז'ולי ברטוצ'לי בת ה-35. "הרחק ממנה" (2007) של שרה פולי בת ה-28, מתמודד בבהירות ותעוזה עם מחלת האלצהיימר של אישה מבוגרת. ואחרונה, "תיבת פנדורה" של במאית תורכיה ובלתי ידועה במערב, ישים אוסטאוגלו, שגם הוא עוסק בזקנה חולת אלצהיימר, ועושה זאת בגילוי לב והעזה נון-קונפורמיסטית, שכמוה לא נוכל למצוא בסרטי תרבות הריגוש של הזיקנה החדשה. ●

(1982) ו"סרבנד" (2003), שנים ספורות לפני מותו, ברגמן נשען על הבנה תרבותית של תהליכי זיקנה האופיינית לעולם הישן, עולמה התרבותי והנפשי של אירופה המזדקנת, ולא תמיד בחן. תפיסת עולם שנרכשה בעמל רב, והנשענת על מסורת ארוכה שהשלמה ושררון לב משמשים בה בערבוביה. כמו אדם זקן שראה הרבה בחייו ולמד שלא תמיד אפשר ללמוד מהניסיון, כך גם עולמה התרבותי המופנם של היבשת הישנה. יש בהבנה זו מן הדיכאוני, לא במובן של מחלת נפש אלא בתפיסת עולם של תרבות למודת סבל שמודעת למגבלות הסובייקטיביות כמו גם לאלו שמעמידה המציאות. תפיסה שיודעת כי לא לכל פיתרון, שמכירה בהשלמה, גם אם כואבת, בהיבטים הטראגיים של הקיום האנושי. קשה, ואולי אפילו בלתי ניתן ליישב תפיסה זו עם "זיקנתו" של בן דמותו הקולנועית של ג'ק ניקולסון בסרטו של רוב ריינר "מתים על החיים", שכמו "האגם המוזהב" וסרטי 'אנטי אגינג' אחרים, בהם "זקנים חסרי מנוח" מנצלים כל דרך לחמוק מן הזיקנה או להערים עליה. גם מחלה ממארת, חשוכת מרפא מתאדה בהינף מצלמה, והופכת למסע תענוגות חצוף ויצרי המתריס כנגד עצם נוכחותה של הכליה, 'על הדרך' הסרט גם שב ומאשש את הפרסונה הקולנועית של ניקולסון, זו המבטיחה חיי מסך נצחיים, תקפים

לתת מכל הלב

גמלאים מתנדבים למען האוכלוסייה המבוגרת

גמלאים וגמלאיות בני 55 ומעלה -

אם אתם מרגישים צורך להעניק, שירות הייעוץ לקשיש בביטוח הלאומי מזמין אתכם לתרום מזמנכם לעבודת התנדבות מעניינת וחשובה עם קשישים.

תרומה משמעותית לקהילה

בהתנדבות למען הקשישים תתרמו לאיכות חיי הקשישים: תסייעו להם במיצוי זכויותיהם, תערכו ביקורי בית חברתיים, ותתנו להם ייעוץ באופן אישי. במהלך ההתנדבות תקבלו הדרכה וליווי מאנשי מקצוע, ויוענקו לכם כל הזכויות המגיעות לכם כמתנדבים.

ללמוד באוניברסיטה

כמתנדבים תוכשרו בקורס לגרנטולוגיה (מדעי הזקנה) שיתקיים באוניברסיטה, ותלמדו על זכויות הקשיש והגמלאי בקהילה.

הירשמו עכשיו - ותוכלו להתחיל מיד בעבודת התנדבות מעשית.

פרטים והרשמה בטל' 02-6463400, בימים א'-ה', בשעות 8:00-13:00

מידע מפורט על מחלקות הייעוץ לקשיש ניתן למצוא
באתר האינטרנט: www.btl.gov.il/קצבאות/ייעוץ לקשיש

המוסד לביטוח לאומי
אגף הייעוץ לקשיש